

НУБІП України

НУБІП України

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

13.03. КМР. 1697 „С” 2022.11.14. 017. ПЗ

БРУСЛІК ТЕТЯНА ВАСИЛІВНА

2023

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Факультет землевпорядкування

НУБІП України

УДК 332.362:339.922(4+477)

ПОГОДЖЕНО **ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ**
 Декан факультету **Завідувач кафедри**
 землевпорядкування **землевпорядного проектування**
 Тарас ЄВСЮКОВ Андрій МАРТИН
 «__» _____ 2023 р. «__» _____ 2023 р.

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
 на тему:
**«НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРИРОДООХОРОННОГО
 ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ВИКОНАННЯ
 УМОВ ЧЛЕНСТВА У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СПІВТОВАРИСТВІ»**
 Спеціальність - 193 «Геодезія та землеустрій»
 Освітня програма – Геодезія та землеустрій
 Орієнтація освітньої програми – освітньо-професійна

Гарант освітньої програми
 доктор економічних наук, професор Андрій МАРТИН
 (підпис)

**Керівник магістерської
 кваліфікаційної роботи**
 доктор економічних наук, професор Андрій МАРТИН
 (підпис)
Виконала _____ Тетяна Бруслік
 (підпис)

КИЇВ – 2023

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Факультет землевпорядкування

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

землевпорядного проектування

д.е.н., проф. **МАРТИН А.Г.**

«25» жовтня 2023 р.

ЗАВДАННЯ

ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

СТУДЕНТУ

Бруслік Тетяна Василівна

(прізвище, ім'я, по батькові)

Спеціальність – 193 «Геодезія та землеустрій»

Освітня програма – Геодезія та землеустрій

Орієнтація освітньої програми – освітньо-професійна

Тема магістерської кваліфікаційної роботи: «Напрями удосконалення природоохоронного землекористування в Україні в контексті виконання умов членства у Європейському Співтоваристві», що затверджена наказом ректора НУБіП України від «14» листопада 2023 р. № 1697 «С».

Термін подання завершеної роботи на кафедру – за десять днів до захисту магістерської кваліфікаційної роботи.

Вихідні дані до магістерської кваліфікаційної роботи:

Міжнародна стратегія сталого розвитку, Конвенції про охорону біологічного різноманіття, Директива про середовища існування та інше законодавство ЄС, дані Державного земельного кадастру та інша інформація про об'єкти природно-заповідного фонду

Перелік питань, що підлягають дослідженню:

1. Теоретико-методологічні засади формування природоохоронного землекористування.
2. Інституціональне забезпечення формування природоохоронного землекористування.
3. Стан та тенденції розвитку природоохоронного землекористування в Україні.

Дата видачі завдання “ 25 ” жовтня 2022 р.

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи

МАРТИН А.Г.

Завдання прийняла до виконання

Бруслік Т.В.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
Розділ 1. Теоретико-методологічні засади формування природоохоронного землекористування.....	9
1.1. Поняття та сутність природоохоронного землекористування.....	9
1.2. Наукові критерії визначення природоохоронного землекористування.....	28
1.3. Методологічні підходи до формування природоохоронного землекористування.....	33
Висновки до розділу 1.....	37
Розділ 2. Інституціональне забезпечення формування природоохоронного землекористування.....	39
2.1. Законодавчо-нормативні вимоги до формування природоохоронного землекористування в Україні.....	39
2.2. Основні підходи до проектування природоохоронного землекористування.....	43
2.3. Міжнародний досвід формування природоохоронного землекористування.....	49
Висновки до розділу 2.....	62
Розділ 3. Стан та тенденції розвитку природоохоронного землекористування в Україні.....	64
3.1. Заходи, що стосуються управління природоохоронними територіями.....	64
3.2. Пріоритети формування екологічних відносин в Україні в контексті виконання умов членства у Європейському співтоваристві.....	67
Висновки до розділу 3.....	71
ВИСНОВКИ.....	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	77
ДОДАТКИ.....	86

ВСТУП

У сучасних умовах суспільного розвитку, перетворень у системі земельних еколого-економічних відносин в Україні особливої актуальності набувають проблеми забезпечення умов створення сталого землекористування й екологізації виробництва.

Аналіз законодавства Європейського Співтовариства в галузі охорони навколишнього середовища має важливе значення для подальшого вдосконалення і підвищення ефективності екологічної політики в Україні. В даний час в розвинутих країнах відбувається перехід до екологічної епохи,

коли суспільне виробництво, перш за все в промисловості, має функціонувати і розвиватися не тільки з економічних, а й з екологічних законів і закономірностей з урахуванням об'єктивно існуючих меж і обмежень екологічного характеру.

Ці тенденції отримують найбільший розвиток у зв'язку з процесами глобалізації, інформатизації та комп'ютеризації виробництва, розвитком мікроелектроніки та інформатики, системи комунікацій і масової інформації.

Початок XXI століття відзначено загостренням низки глобальних проблем, серед яких особливе місце займає проблема охорони навколишнього середовища. Значна роль в вирішенні екологічних проблем в останні роки належить Європейському союзу. Тенденції, що спостерігаються в ЄС, змушують задуматися над такими складними теоретичними питаннями, як формування екологічної політики з метою збереження і відновлення навколишнього природного середовища Європи. Тому, основні напрямки політики Євросоюзу у вирішенні екологічних проблем, етапи екологічної політики, мають лягти в основу екологічної політики України.

Проблематика формування механізмів реалізації екологічної політики держави, еколого-економічної системи, оцінки екологічних ризиків перебуває у центрі уваги як українських, так і закордонних науковців.

Зокрема, дослідженнями екологічної політики займалися чимало вітчизняних науковців: І. Дегтярова, О. Мельник, М. Лемешев, А. Мартин, М. Мелешкіна,

Н. Мойсєєва, Л. Розанова, А. Третьак та інші. Хоча в роботах цих та інших авторів розглянуто різні аспекти реалізації екологічної політики, залишається низка не повною мірою висвітлених питань, пов'язаних з особливостями реалізації екологічної політики, зокрема з урахуванням досвіду ЄС, та пошуком шляхів її удосконалення.

Актуальність магістерського дослідження. У сучасних умовах суспільного розвитку особливої актуальності набувають проблеми забезпечення умов створення сталого землекористування й екологізації

виробництва. Формування системи землекористування в країні має регулюватись у суспільних інтересах, а сучасна трансформація землекористування в будь-яких сферах суспільного розвитку повинна набути природоохоронний вектор. Оптимізація природоохоронного

землекористування повинна відбуватися шляхом удосконалення його структури та природоохоронної трансформації земельних угідь. Удосконалення структури природоохоронного землекористування здійснюється в порядку зміни його складу за господарськими ознаками, що у більшості випадків визначає можливості та ефективність використання

земельних ресурсів. Під формуванням природоохоронного землекористування слід розуміти складний і тривалий процес організаційно-господарських, еколого-економічних, інженерно-технічних і правових змін складу земельних угідь і функціонального використання земель, які впливають на співвідношення територіальних умов здійснення

землекористування, зокрема, збільшення площі еколого-стабілізуючих угідь, формування культурних ландшафтів і територій і об'єктів природно-заповідного фонду, зміну режиму землекористування й інтенсивності використання земельних угідь. Формування системи природоохоронного

землекористування є динамічним процесом, який повинен регулюватися в інтересах усього суспільства. Таким чином регулювання системи природоохоронного землекористування є важливим завданням управління земельними ресурсами країни і потребує удосконалення.

Мета – визначити поняття та сутнісні ознаки природоохоронного землекористування, сутність і поняття організації просторових умов збереження біологічного різноманіття в Україні в контексті виконання умов членства у Європейському Співтоваристві

Завдання:

– дослідити екологічні засади формування землекористування територій природно-заповідного фонду в складі екологічної мережі України;

– визначити методичні підходи до еколого-економічної оцінки цінності землекористування територій природно-заповідного фонду України;

визначити напрями удосконалення природоохоронного землекористування в Україні в контексті виконання умов членства у Європейському Співтоваристві.

Об’єкт дослідження: система природоохоронного землекористування в Україні і в ЄС;

Предмет дослідження: теоретичні, методичні та практичні засади землевпорядного процесу формування природоохоронного землекористування.

Інформаційною базою дослідження стали: Міжнародна стратегія сталого розвитку, Конвенції про охорону біологічного різноманіття, Директива про середовища існування та інше законодавство ЄС, дані Державного земельного кадастру та інша інформація про об’єкти природно-заповідного фонду.

Апробація: За темою магістерського дослідження опубліковано тези для II Міжнародної науково-практичної конференції науково-педагогічних працівників та молодих науковців «Актуальні аспекти розвитку науки і освіти», що проводилася 8-9 грудня 2022 року, на тему «Напрями удосконалення природоохоронного землекористування в Україні в контексті виконання умов членства у Європейському Співтоваристві».

Структура магістерської роботи. Магістерська робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків

та графічних матеріалів. Загальний обсяг роботи – 90 сторінок. У роботі міститься 2 таблиць, 8 рисунків, 4 додатки, список використаних джерел включає 77 найменувань.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРИРОДООХОРОННОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

1.1. Поняття та сутність природоохоронного землекористування

Земля, як унікальний об'єкт у системі суспільних відносин, на який спрямовані інтереси всіх членів людського суспільства, є універсальним чинником суспільного життєзабезпечення: предмет і засіб праці в базових галузях виробництва, зокрема, в сільському і лісовому господарстві; просторовий базис існування кожної людини в усіх без винятку формах його життєдіяльності; носій багатих природних ресурсів; територіальна основа державності й національного самовизначення. Тому до системи земельних відносин та землекористування залучені у прямій й опосередкованій формах усі члени суспільства, надаючи цим відносинам різноманітності потреб, які перетинаються, взаємодоповнюються або, навпаки, виключають одна одну, інтересів, ціннісних настанов, орієнтації та мотивацій.

Це означає, що система земельних відносин і землекористування є складним пунктом загальнонаціональних, групових (відомчих, територіальних) та індивідуальних інтересів, які виникають з приводу розподілу й перерозподілу земельних ресурсів, їх продуктивного опанування та ефективного використання, а також охорони й раціонального відновлення втрачених під час господарської діяльності корисних споживчих властивостей землі. Вона виділяється у виняткову соціально-економічну категорію не тільки через специфіку землі, як унікального об'єкта загальних багатоцільових інтересів.

Згідно зі вченням В.І. Вернадського про ноосферу, Земля є елементом біосфери в розвитку якої пріоритетне значення належить людині. Єдність живих організмів у біосфері складає живу речовину, яка, трансформуючи сонячну енергію, залучає неорганічну матерію у безперервний кругообіг.

Сучасний науково-технічний суспільний розвиток визначає пріоритетний вплив людства на природу. Лише під впливом розвитку наукової думки, науково-технічної революції біосфера поступово переходить у новий стан –

ноосферу – сферу розуму [11]. Геохімічний зміст перетворення природи діяльністю людини, відкритий В.І. Вернадським, заклав сучасний методологічний принцип вивчення навколишнього середовища.

Світ людей породжено природою, в ній вони знаходять необхідні умови свого існування. Разом з тим, розвиток виробничих сил суспільства знаходиться в залежності від споконвічних законів життя біосфери, позбавитись яких неможливо, оскільки в цій залежності полягає найважливіший природно-історичний закон його розвитку [158]. Сучасні

взаємовідносини людини з біосферою, спрямовані на безмірне використання природних ресурсів, зокрема ґрунтових. Необмежене природокористування стосовно оволодіння ресурсами і корисними копалинами, в усі часи, як правило, зводилось до протистояння з природою. Але скорочення видів і

деградація флори та родючості ґрунтового покриву земної поверхні, внаслідок нерегульованої господарської діяльності, сьогодні викликає занепокоєність фізичним і моральним здоров'ям людства. Оскільки здатність до самовідтворення біосфери значно зменшилася, існуючі форми і методи природокористування, зіткнення біосфери з техносферою призводять до катастрофічного погіршення стану навколишнього середовища, зниження

якості продовольчих ресурсів. У сучасному розумінні природокористування розуміється як сукупність усіх форм експлуатації природно-ресурсного потенціалу та заходів щодо його збереження. Якщо на початковому етапі історичного розвитку людство займалось лише збиранням дарів природи і

мисливством, то перехід до землеробства і тваринництва обумовив віднесення ґрунтів, їх родючості до головних багатств і природного засобу праці. До промислової революції XVIII століття землеробство було найбільш ефективним видом діяльності, оскільки природа брала участь у роботі людини як природна машина і організм [70; 71]. Промисловий розвиток

забезпечив сільське господарство потужними технічними та технологічними засобами виробництва. Але вони, у багатьох відношеннях, стали несумісними з біосферними процесами. Є особливості землеробства, які не

можуть бути замінені (якщо залишити в стороні надто віддалену і проблематичну можливість лабораторного приготування білку і харчів). Внаслідок цих особливостей, крупна машинна індустрія в землеробстві ніколи не буде мати тих рис, які вона має у промисловості [63]. Одним з

індикаторів екологічного неблагополуччя у використанні природних ресурсів в Україні є сучасна демографічна ситуація. Так, якщо у 1987 році в Україні налічувалось 30252 населених пунктів, то нині їх 29793. Припинили існування 459 сіл і селищ; до 1993 року населення країни складало 51,870 млн. чол., на 01.01.2012 – 45,633 млн. чол. [153].

Розвиток сучасних суспільних відносин, зокрема соціально-економічних, відбувається під впливом екологічного імператива. Одночасно поглиблюється процес екологізації виробничих технологій, обумовлений перебудовою ціннісних духовних орієнтирів на оптимізацію природних умов буття. Поширюється сприйняття суспільства не як надбіосферного утворення, пануючого над природним середовищем, а як органічної частини цього світу, що існує в ньому, зокрема і для того, щоб виконувати регулюючу функцію в біосфері, забезпечуючи її подальшу еволюцію.

Поняття «земля», залежно від контексту, використовується у різних аспектах: як економічна категорія, в основі якої лежать земельні ділянки, які є загальною територіальною базою будь-якої виробничої та іншої діяльності; як основний засіб виробництва у сільському господарстві, як поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею [160]. Існують більш загальні визначення поняття «земля»: «Земля – найважливіша частина навколишнього природного середовища, що характеризується простором, рельєфом, ґрунтовим покривом, надрами, водами, є основним засобом виробництва у сільському господарстві, а також просторовою базою для розміщення галузей народного господарства» [68].

Правовий режим земель має визначатись «на основі планування територій з урахуванням вимог чинного законодавства України щодо

формування національної екологічної мережі» [133]. Безумовно, такий підхід не досить обґрунтований для земельного фонду України в цілому, оскільки будуть існувати землі, режим яких в усіх випадках встановлюватиметься безпосередньо законом або іншими нормативно-правовими актами, які до планувальної документації не належать. Це землі природно-заповідного фонду, історико-культурного призначення, оборони тощо.

Поняття «землі» доцільно розглядати у спорідненості з поняттям «земельна ділянка». У Земельному кодексі України (частина 1 статті 79) під земельною ділянкою розуміється частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними правами щодо неї. При цьому «право власності на земельну ділянку розповсюджується на простір, що знаходиться над та під поверхнею ділянки на висоту і на глибину, необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд».

Розуміння земельної ділянки як простору в цілому поділяється фахівцями ООН. На їх погляд, «земельна ділянка реєструється у кадастрі чи системі реєстрації нерухомого майна як частина площини, хоча фактично вона є певним об'ємом простору» [168]. У деяких країнах світу законодавство розглядає поняття земельної ділянки як таке, що охоплює простір від центру Землі до безкінечності над її поверхнею. При цьому належністю земельної ділянки вважаються всі об'єкти нерухомості, розташовані у її межах (будинки, будівлі, споруди, водні ресурси, рослинність).

У землепорядному розумінні земельна ділянка повинна мати чітко встановлені межі, визначену площу, здійснену реєстрацію за відповідним суб'єктом у державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. Як правило, земельна ділянка розглядається як неподільний об'єкт власності чи користування. Разом з тим, земельна ділянка є первинним елементом будь-якого землекористування. Земельні ділянки, з яких формується землекористування, можуть мати різний правовий статус [43, 71].

У сучасних умовах поняття землекористування набуло суттєво глибшого економічного змісту. Поняття землекористування необхідно

розглядати як економічну категорію, оскільки в економічних відносинах функціонування землі в процесі виробництва може бути як раціональним, так і ні, ефективним, так і неефективним [138].

Формування системи землекористування в країні є динамічним процесом, який має регулюватись у суспільних інтересах. На оптимізацію структури землекористування мають спрямовуватися політичні, організаційно-правові, соціально-економічні та екологічні й управлінські дії держави.

При цьому, пріоритетного значення в досягненні високої економічної ефективності землекористування з умови сталості екологічного стану земель набувають суспільні інтереси.

Отже, сучасна трансформація землекористування в будь-яких сферах суспільного розвитку повинна набути природоохоронний вектор.

У широкому розумінні природоохоронне землекористування вимагає удосконалення механізмів його організаційно-правового регулювання оскільки:

1) глобалізація технічних впливів на будь-яке землекористування обумовлює необхідність обов'язкового визначення і диференціації обмежень та обтяжень у використанні земельних ресурсів;

2) регулювання суспільних відносин щодо режимів землекористування в сучасних умовах пов'язане із запровадженням не лише юридичних та фіскальних форм примусу до їх дотримання, а й відповідних економічних та соціальних стимулів;

3) демократизація суспільних відносин і конституційне визначення прав суб'єктів землекористування змінює функції держави щодо гарантованого забезпечення цих прав власників землі та землекористувачів.

Під охороною навколишнього середовища слід вбачати сукупність охорони соціально-економічного та природного середовища, які оточують людину, комплекс міжнародних, державних, регіональних і локальних адміністративно-господарських, технологічних, політичних, юридичних і громадських заходів, спрямованих на забезпечення соціально-економічного,

культурно-історичного, фізичного, хімічного і біологічного комфорту, необхідного для збереження здоров'я людини [114, с. 333–334]. Під охороною екосистем слід розуміти комплекс заходів по збереженню цілісності екосистем, в якій входять попередження різких змін екологічних компонентів та зникнення окремих елементів екосистеми, а також забезпечення підтримки екологічної рівноваги в екосистемах усіх рівнів ієрархії – від біогеоценозу до біосфери. У сучасний період поняття «охорона екосистем» закономірно отримало розширене тлумачення як «охорона природних систем» в цілому.

Природоохоронна діяльність спрямовується на збереження стану біосфери, еталонних взірців незайманих природних ландшафтів, різноманітності видів флори і фауни, здійснення рекреаційної діяльності з використанням природних ресурсів. Формування природоохоронного землекористування має забезпечувати економну експлуатацію природних ресурсів без перевищення допустимих (порогових) значень скорочення природних систем, відтворення з урахуванням перспективних завдань розвитку господарювання і збереження здоров'я людей. Отже, для того щоб повністю зрозуміти сутність природоохоронного землекористування та визначити напрями його розвитку, необхідно спочатку визначити поняття самого землекористування [43]. В Україні землекористування та землеволодіння відповідно до статті 79 Земельного кодексу включають систему таких понять [64]:

- земельна ділянка як частина земної поверхні із встановленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами;
- право власності, володіння та користування на таку земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (грунтовий) шар, а також на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться;
- право власності, володіння та користування на таку земельну ділянку, на відміну від інших країн світу, розповсюджується на простір, що

знаходиться над і під поверхнею ділянки на висоту і на глибину, необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд.

Таке визначення суті землекористування, тільки з матеріально-речового боку має важливе значення у багатьох галузях знань, але явно недостатнє і далеко не вичерпує всієї сукупності ознак, властивих його

змісту. У теорії та практиці слід розрізняти поняття землекористування як матеріального (фізичного) об'єкта і комплексу соціальних, економічних, містобудівних, сільськогосподарських, екологічних, правових та інших

відносин, які забезпечують спеціальний порядок використання, володіння і в окремих випадках розпорядження земельною ділянкою та особливу стійкість прав.

Наприклад, при використанні землі в сільському господарстві землекористування об'єднує часом десятки або і сотні земельних ділянок

власників земельних часток (паїв), земельні ділянки спільної власності, меліоративні та інші комплекси. Таким чином, землекористування має ширше поняття ніж земельна ділянка.

Разом з тим, термін «землекористування» застосовують у науковій літературі в подвійному значенні [82]. Під землекористуванням розуміють

систему користування землею, регламентовану законодавством для різних категорій земель, власників землі та землекористувачів. А також, термін «землекористування» означає земельний масив, територію, що перебуває у

власності чи користуванні. Так, згідно з Українською радянською

енциклопедією (1979 року), «землекористування – це земля, що надається в користування громадським організаціям, установам, колгоспам і громадянам

у безплатне й безстрокове користування. Порядок і правила користування землями залежить від їхнього цільового призначення» [137].

Загалом, землекористування визначається в трьох аспектах [43]: 1) як

користування землею в установленому законом порядку (земельна ділянка);

2) як частина єдиного земельного фонду, що надана державою або набута у власність чи оренду окремим користувачем для господарської або іншої

мети, обмежена на місцевості; 3) як об'єкт права, об'єкт економічних, екологічних, містобудівних, сільськогосподарських та інших земельних відносин, на який землекористувачу виданий документ, що посвідчує право на землю з визначеними межами, площею, складом угідь, майнових об'єктів та за необхідністю з геодезичними координатами межових знаків, що визначені в натурі.

Разом з тим, формування землекористування і його функціонування має низку особливостей. Земля виступає як територіально-обмежений ресурс.

Територіальна обмеженість зумовлює монополію на землю, як об'єкт власності й об'єкт господарювання. Як об'єкт власності земля менш доступна в силу високої вартості. Як об'єкт господарювання земля більш доступна і приваблива. Тому в розвинутому економічному суспільстві виникає конкуренція із приводу використання визначеної земельної території, а у землевласника з'являється кілька варіантів оформлення земельної ділянки на різних правах власності [149].

Отже, поняття землекористування доцільно розглядати в природному, правовому, економічному та інших аспектах. Де у природному відношенні землекористування являє собою земельний масив, який складається з однієї або кількох земельних ділянок, відмежованих на місцевості, які систематично використовують у різних галузях економіки або потенційно мають умови для такого використання [43].

Відповідно, під природоохоронним землекористуванням, нами розуміється – територіальний комплекс оптимальних взаємозв'язків ґрунту, організмів і атмосфери через склад і структуру угідь, систему організації і методів використання землі та інших природних ресурсів на різних правах власності як об'єкт права, об'єкт економічних, екологічних та інших земельних відносин визначеної частини єдиного земельного фонду України.

Природоохоронне землекористування розглядається як продуктивне та одночасно раціональне. Продуктивне природоохоронне землекористування може протистояти раціональному у випадках втрати землею корисних

властивостей, зокрема родючості ґрунтів, їх забруднення. Оптимізація природоохоронного землекористування відбувається шляхом удосконалення його структури та природоохоронної трансформації земельних угідь.

Удосконалення структури природоохоронного землекористування здійснюється в порядку зміни його складу за господарськими ознаками, що у

більшості випадків визначає можливості та ефективність використання земельних ресурсів.

Під формуванням природоохоронного землекористування, в контексті цього наукового дослідження, ми розуміємо складний і тривалий процес

організаційно-господарських, еколого-економічних, інженерно-технічних і правових змін складу земельних угідь і функціонального використання земель, які впливають на співвідношення територіальних умов здійснення

землекористування, зокрема, збільшення площі екологостабілізуючих угідь,

формування культурних ландшафтів і територій і об'єктів природно-заповідного фонду, зміну режиму землекористування й інтенсивності використання земельних угідь.

Формування системи природоохоронного землекористування є динамічним процесом, який повинен регулюватися в інтересах усього

суспільства. Його регулювання – найважливіше завдання державного управління земельними ресурсами. На формування раціональної системи природоохоронного землекористування спрямовані політичні, правові,

екологічні, економічні й адміністративні заходи державних органів. Одним з

механізмів організації й удосконалення природоохоронного землекористування є організація, зокрема землеустрій [43].

Земельна ділянка як просторово і функціонально визначене ціле, призначена не лише для задоволення потреб власника (спеціального користувача), а й, залишаючись частиною земної поверхні, є споживчим

інтересом для суспільства в цілому як територія, здатна задовольняти

екологічні, духовні, естетичні, оздоровчі, рекреаційні потреби населення.

виступати засобом поєднання в процесі реалізації права загального землекористування громадян.

Відповідно до статті 13 Конституції України визначено право кожного громадянина на користування природними об'єктами (землями, лісами, водами тощо) [83]. Безперечно, що зазначене вище конституційне право кожного громадянина на користування природними ресурсами, у нашому випадку землями та іншими природними ресурсами, реалізується, перш за все, в процесі здійснення права загального землекористування громадян.

На доктринальному рівні питання реалізації права загального землекористування в природоохоронній сфері стали предметом наукових досліджень [136], які розмежовують право загального та спеціального використання рекреаційних, курортних, лікувально-оздоровчих зон і отримали певне законодавче регулювання у положеннях Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Однак, у силу невизначеності механізмів реалізації права загального землекористування в Земельному кодексі України, інших нормативно-правових актах і відсутність ґрунтовних доктринальних досліджень з цього приводу вимагає належного наукового осмислення у контексті вдосконалення чинного законодавства та потреб практики у відповідній сфері.

Характерною ознакою права загального землекористування є задоволення рекреаційних, оздоровчих, лікувальних, естетичних, інших потреб громадян. До земель, використання яких безпосередньо пов'язане із реалізацією названих потреб, можна віднести землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, оздоровчого та рекреаційного призначення.

Загальнодоступне користування зазначеними землями здійснюється громадянами в силу належних їм природних прав, що виникають і існують як результат їхнього народження та життєдіяльності. Вони передбачають користування земельними ділянками, водними об'єктами, лісовою і

нелісовою рослинністю й іншими об'єктами природи для задоволення екологічних, оздоровчих, рекреаційних та інших цілей. При цьому право загальнодоступного користування територіями природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення потребує обов'язкового законодавчого закріплення та регламентації, по-перше, з метою недопущення безпідставних обмежень у його реалізації, і, по-друге, усунення негативного антропогенного впливу в процесі його здійснення.

Використовуючи комплексний підхід у встановленні правового режиму природних ресурсів на землях природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, слід зазначити, що право загальнодоступного користування поширюється перш за все на відповідні земельні ділянки, адже земля є базовим природним ресурсом, місцем існування всіх інших природних компонентів, використання яких безпосередньо пов'язане та неможливе без використання земельної ділянки.

Спробуємо дослідити можливості та порядок здійснення громадянами права загального землекористування щодо земель природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, оздоровчого та рекреаційного призначення, враховуючи особливості їх правового режиму та еколого-економічні й правові дослідження щодо використання відповідних природних комплексів.

Земельний кодекс України (стаття 43) виділяє землі природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення (стаття 46), оздоровчого (стаття 47) та рекреаційного (стаття 50) призначення як окремі категорії земель, як [64]:

- землі природно-заповідного фонду – це ділянки суші та водного простору з природними комплексами й об'єктами, що мають особливу природоохоронну, екологічну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність, яким, відповідно до закону, надано статус територій та об'єктів природно-заповідного

фонду. Землі природно-заповідного фонду можуть перебувати у державній, комунальній і приватній власності;

до земель іншого природоохоронного призначення належать земельні ділянки, в межах яких є природні об'єкти, що мають особливу наукову цінність;

до земель оздоровчого призначення належать землі, що мають природні лікувальні властивості, які використовуються або можуть використовуватися для профілактики захворювань і лікування людей. Землі оздоровчого призначення можуть

перебувати у державній, комунальній і приватній власності;

до земель рекреаційного призначення належать землі, які використовуються для організації відпочинку населення, туризму та проведення спортивних заходів. Землі рекреаційного

призначення можуть перебувати у державній, комунальній і

приватній власності.

Відповідно до статті 44 земельного кодексу України до земель природно-заповідного фонду включаються природні території та об'єкти (природні заповідники, національні природні парки, біосферні заповідники,

регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища), а також штучно створені об'єкти (ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва [64]).

Відповідно до статті 48 земельного кодексу України на землях

оздоровчого призначення забороняється діяльність, яка суперечить їх цільовому призначенню або може негативно вплинути на природні лікувальні властивості цих земель. На територіях лікувально-оздоровчих

місцевостей і курортів встановлюються округи і зони санітарної (гірничо-санітарної) охорони. У межах округу санітарної (гірничо-санітарної) охорони

забороняються передача земельних ділянок у власність і надання у користування підприємствам, установам, організаціям і громадянам для

діяльності, несумісної з охороною природних лікувальних властивостей і відпочинком населення.

Відповідно до статті 51 Земельного кодексу України до земель рекреаційного призначення належать: земельні ділянки зелених зон і зелених насаджень міст та інших населених пунктів, навчально-туристських та екологічних стежок, маркованих трас, земельні ділянки, зайняті територіями будинків відпочинку, пансіонатів, об'єктів фізичної культури і спорту, туристичних баз, кемпінгів, яхт-клубів, стаціонарних і наметових туристично-оздоровчих таборів, будинків рибалок і мисливців, дитячих туристичних станцій, дитячих і спортивних таборів, інших аналогічних об'єктів, а також земельні ділянки, надані для дачного будівництва й спорудження інших об'єктів стаціонарної рекреації. На землях рекреаційного призначення забороняється діяльність, що перешкоджає або може перешкоджати використанню їх за призначенням, а також негативно впливає або може вплинути на природний стан цих земель.

Зрозуміло, що запропоноване визначення, певною мірою, дає уявлення про порядок використання вказаних земель. Очевидно, що організацію використання здійснює спеціальний землекористувач, тобто певна особа, за якою закріплена визначена земельна ділянка на праві власності постійного користування чи оренди. Водночас, організація збереження, відновлення та використання цінних природних ресурсів має на меті задоволення відповідних потреб широкого кола осіб, які використовуватимуть відповідну земельну ділянку за власним волевиявленням без оформлення щодо неї будь-яких правовстановлюючих документів.

В організаційно-господарському відношенні формування природоохоронного землекористування здійснюється на компромісній основі з урахуванням її як позитивних, так і негативних наслідків. В інженерно-технічному плані здійснення формування природоохоронного землекористування відбувається на основі проведення меліоративних робіт щодо поліпшення якості земель, протиерозійного облаштування територій,

корінного подіншення сільськогосподарських угідь, землювання малопродуктивних угідь, створення лінійних насаджень, заліснення деградованих територій, розвиток елементів культурних ландшафтів.

У ринковому середовищі важливим еколого-економічним імперативом природокористування є оптимізація використання й охорони земельних та інших природних ресурсів. При цьому має забезпечуватись збалансоване співвідношення між природними й антропогенно-зміненими ландшафтами, а також граничні межі розораності території.

Відповідно до статті 79 Земельного кодексу України земельна ділянка – це частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами. Право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (грунтовий) шар, а також на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться, якщо інше не встановлено законом та не порушує прав інших осіб. Право власності на земельну ділянку розповсюджується на простір, що знаходиться над та під поверхнею ділянки на висоту і на глибину, необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд [64].

Отже, поняття сільськогосподарського землекористування, так само і поняття території природоохоронного землекористування ширше за поняття земельної ділянки, оскільки, по-перше, природоохоронне землекористування може складатися як з однієї, так і з декількох земельних ділянок. До землекористування територій природно-заповідного фонду, а особливо національних природних парків, нерідко включають сотні індивідуальних земельних ділянок громадян та юридичних осіб. По-друге – природоохоронне землекористування є неоднорідним за характером прав власності і користування землею. Це означає, що земельні ділянки, які формують природоохоронне землекористування територій природно-заповідного фонду, можуть мати різний правовий статус. Так, території національних природних парків, як правило, мають неоднорідне землекористування, що включає земельні ділянки різних форм власності:

приватну, державну і комунальну. По-третє – характер і інтенсивність використання земель у межах землекористування території природно-заповідного фонду можуть бути різними. Розходження визначаються складом угідь, екологічною ситуацією, рельєфом місцевості, правовим режимом, обмеженнями й обтяженнями. В умовах нових земельних відносин така

неоднорідність вимагає особливого підходу до організації території, що використовується для природоохоронної діяльності [43].

Підсумовуючи викладене нами, під природоохоронним

землекористуванням необхідно розуміти інтегровану систему, яка включає:

1) частину єдиного земельного фонду (земельна територія, земельна ділянка та права на них), що надана державою або набута у власність чи оренду окремим власником чи користувачем, межі якої визначені на місцевості;

2) земельний об'єкт права, об'єкт економічних, екологічних, містобудівних, сільськогосподарських та інших земельних відносин, на який землекористувачу виданий документ, що посвідчує право на землю з визначеними межами, площею, складом угідь, майнових об'єктів та за необхідністю з геодезичними координатами межових знаків, що визначені в натурі;

3) процес використання людиною (суспільством) інтегрального потенціалу природної території, яка включає всі ресурси на відповідній ділянці геопростору, є складовою частиною суспільно-територіального комплексу різних ієрархічних рівнів земельного устрою і веде до ускладнення його структури, що знаходить своє відображення у процесі регулювання суспільних, земельних, екологічних та інших відносин.

Відповідно, система природоохоронного землекористування, як і сільськогосподарського, передбачає ресурсозберігаючий, відтворювальний, природоохоронний і суспільний (екологічний, соціальний та економічний) аспекти.

Права на землю разом з природними ресурсами (рослинністю, водою, іншими природними ресурсами) і зведеними на території природоохоронного землекористування будівлями є джерелом земельної та екологічної ренти.

Збільшення попиту на екологічні послуги підвищить їх величину до певного рівня, а, відповідно, зросте вартість природоохоронного землекористування, як об'єкт екологічних, економічних і правових відносин.

До економічних особливостей природоохоронного землекористування, як об'єкта економічних, екологічних та правових відносин належать:

різноманітність комбінацій прав на землю та інші природні ресурси, диференціація оподаткування, необхідність менеджменту, накопичення знань про принципи економічної оптимізації власне процесу природокористування на конкретній юридичній підставі.

Установлюються економічно обгрунтовані склад і пропорції між факторами природокористування, включаючи земельні та інші природні ресурси, капітал. Досліджуються умови й принципи раціонального розміщення, організації й управління процесом природокористування, у тому числі з урахуванням диференціації властивостей територіальних природних ресурсів й такої їх істотної ознаки, як просторове розміщення, тобто

«фактора простору». Істотним моментом виступає аналіз економічно обгрунтованих механізмів узгодження суспільних інтересів у системі економічних, екологічних, містобудівних, сільськогосподарських, правових

та інших відносин прав володіння й користування землею та іншими природними ресурсами, форм та методів їх використання, а також рівня інфраструктурного облаштування, механізмів мотивації до ресурсозберігаючих технологій тощо.

Отже, економіка природоохоронного землекористування – це наука, яка вивчає закономірності розвитку і функціонування еколого-економічних відносин суб'єктів природокористування у процесі організації використання й охорони земельних та інших природних ресурсів, досліджує дію об'єктивних економічних умов, факторів і законів природи, що визначають

ефективність, формування та дієвість екологічного й економічного механізму, форм і, відповідно до них, методів природокористування.

Поняття та сутність природоохоронного землекористування не можна розглядати окремо від комплексного поняття «земельно-територіальний ресурс» [140]. Земельно-територіальний ресурс об'єднує у своєму змісті

визначення терміна «земля» – як соціально-економічну суть універсального фактора суспільного виробництва і терміну «територія» – як географічну (просторову) категорію. Як і будь-яке узагальнююче поняття, поняття

«територія», визначене в науковій доповіді «Оцінка земельного-ресурсного

потенціалу України і проблеми забезпечення ефективності його використання», є складним і багатовимовним категоріальним утворенням, яке характеризується ієрархічною структурою [27]. Є підстави доволі чітко

виділити такі ієрархічно поєднані смислові рівні поняття землі як території:

загальнонауковий (який застосовується тільки в певних наукових дисциплінах); фізико-географічний; економіко-географічний; міжнародно-правовий.

За умови різнопланового тлумачення понять «земля» і «територія» в землеустрої, їх економічну суть інтерпретуємо в понятті «земельно-територіального ресурсу» як ресурсу природи. Адже і земля, і територія, як

продукт природи, мають двоїсту функцію і виступають: по-перше, як елементарний ресурс – просторовий, операційний базис будь-якого виду

людської діяльності; по-друге, як інтегральний ресурс природного й антропогенного походження (територія – простір, територія – надра, «земля – територія» – родючість, «земля – територія» – фонди тощо) [140].

Разом з тим у загальноекономічному відношенні термін «земля» має декілька значень: від гранично широкого, що охоплює всі природні фактори і

умови виробництва (включаючи його базис, первинні предмети і засоби виробництва), до гранично вузького, обмеженого її роллю, територіального операційного базису [27].

Таким чином, сутність природоохоронного землекористування можна розглядати як ефективність організації сукупності відповідних видів суспільної життєдіяльності, які здійснюються на конкретній території із залученням земельного та природно-ресурсного факторів у тій чи іншій формі та на відповідних правах власності на землю та інші природні ресурси, у різних масштабах і з різним функціональним змістом у процесі економічних, екологічних, оздоровчих, рекреаційних та інших відносин прав суб'єктів щодо збереження, відновлення та використання земельних і інших природних ресурсів.

Інституціональне забезпечення земельних екологічних відносин потребує визначення таких надзвичайно важливих елементів як: суб'єктного та об'єктного складу, які вказують на форму екологічних відносин права власності, власників на конкретні земельні ділянки; категорії земель; особливості правосуб'єктності та специфіку змісту екологічних відносин. Беззмістовне визначення земельних екологічних відносин втрачає своє методологічне значення та практичне застосування, а викривлене, підмінене визначення змісту права власності на землю, що в даний час зафіксоване у статті 78 Земельного кодексу України, не відображає реальний стан земельних екологічних відносин, що особливо позначається на хибності правозастосовної практики [151].

Власність на конкретну земельну ділянку це не лише юридична та економічна категорія, а й екологічна. Причому останній чинник є визначальним: саме екологічні відносини – базисні до економічних та юридично-надбудовних. Право власності чи користування землею з екологічної точки зору є складовим складної екосистеми господарських відносин при використанні земель. Ця система включає в себе такі групи [28]:

- ▶ відносини з приводу привласнення в процесі використання землі умов виробництва і його результатів;

НУВБІП УКРАЇНИ

➤ відносини з приводу господарського використання землі на праві користування або іншому, економічні форми реалізації екологічних відносин власності на землю та прав на земельні ділянки;

НУВБІП УКРАЇНИ

➤ відносини з приводу використання активів земельного капіталу як складової частини природного капіталу.

НУВБІП УКРАЇНИ

Для того, щоб здійснювати ефективну екологічну політику, необхідно знати, що екологічні відносини власності не тільки не залежать від прав власності, а й навпаки, визначають їх. Необхідно розуміти закономірності зв'язку відносин власності з відносинами організації та управління процесом землекористування (організації використання і охорони земель) і обороту земельного капіталу. Зазначена особливість земельних екологічних відносин

НУВБІП УКРАЇНИ

обумовлена специфікою землі як територіального базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва, категорій земель і земельних ділянок, їх правовим режимом і відповідною земельно-правовою документацією, що визначає той чи інший екологічний режим щодо використання, відновлення та охорони земель і, відповідно, закріплених

НУВБІП УКРАЇНИ

юридичних процедур, пов'язаних з набуттям права власності, придбанням земельних ділянок або їх відчуженням [136; 137].

НУВБІП УКРАЇНИ

Це впливає з аналізу норм розділу IV Земельного Кодексу України «Набуття і реалізація права на землю» (глави 19-21, статей 116-139) та підзаконних актів, прийнятих з метою конкретизації реалізації правосуб'єктності осіб названих земельних екологічних відносин [61; 64].

НУВБІП УКРАЇНИ

Відповідно, при формуванні природоохоронного сільськогосподарського землекористування, яке, зокрема, повинно здійснюватися на територіях національних природних парків, вимагається дотримуватись таких принципових положень:

НУВБІП УКРАЇНИ

- структура «екосистеми природоохоронного землекористування» має відповідати умовам і ресурсам природного середовища та забезпечувати

можливість підвищення їх продуктивності за рахунок системного удосконалення усіх елементів землекористування:

- повинно здійснюватися бюджетне стимулювання екологічно обґрунтованих методів і технологій використання земель та інших природних ресурсів, що відповідають вимогам функціонування екосистем, в яких антропогенний вплив на ґрунти, рослинний покрив і навколишнє середовище не перевищує меж зниження їх продуктивності;

- рослини, що культивуються, повинні вирощуватись у найбільш сприятливих екологічно умовах, створених у процесі трансформації природоохоронного сільськогосподарського землекористування;

екологічна межа розораності природно-територіальних комплексів має встановлюватись на основі не лише наукових пропозицій, а і затверджених державних екологічних нормативів, що базуються на економічних пріоритетах і на критеріях обмежень, які існують в інших країнах світу з достатньо схожими ландшафтними умовами.

Таким чином, до функцій природоохоронного землекористування необхідно віднести: 1) охорону, збереження і відтворення ландшафтів та біорізноманіття; 2) охорону водних ресурсів; 3) створення сприятливих умов для відновлення сил та оздоровлення людей; 4) боротьбу з деградацією земель та опустелювання, зміну клімату.

1.2. Наукові критерії визначення природоохоронного землекористування

Сучасний стан економіки та екології демонструє їх глибокий взаємозв'язок, який реально виявився з настанням глобальної екологічної кризи, основною причиною якої стала гонитва за прибутком без урахування антропогенного впливу на зміни земле- та природокористування, природи на саму людину і навколишнє його середовище. Основою подальшого розвитку цивілізації має стати така організація використання земельних та інших природних ресурсів, яка не тільки не руйнує природні екологічні системи, а й

відновлює, зберігає їх природні параметри. У зв'язку з цим світовою спільнотою розроблена та реалізується на міжнародному рівні концепція сталого розвитку, яка заснована на додержанні балансів розвитку економічної, соціальної та екологічної складових. Серед основних принципів

міжнародної концепції сталого розвитку провідна роль належить екологізації землекористування. А.М. Третяк [5] під екологізацією землекористування

розуміє «процес поступового і неухильного впровадження системи землевпорядних, регуляторно-правових, організаційно-економічних, технологічних і управлінських рішень», що дають змогу підвищити

ефективність використання земельних та інших природних ресурсів й умов використання та охорони земель з одночасним поліпшенням і збереженням їх якості та довкілля на локальному, регіональному та національному рівнях»

Екологізація економіки, або впровадження «зеленої» економіки, дозволить не тільки зберегти середовище людського проживання, а й підвищити інноваційний та інвестиційний характер економічного розвитку, що, у свою чергу, забезпечить зайнятість населення та зростання його добробуту. Вирішення задач переходу на нові принципи розвитку як у національному, так і в регіональному плані актуалізує проблеми

формування нових напрямів економічної науки в цілому та економіки природоохоронного землекористування зокрема. Розробка системи заходів спонукання, примушення та примусу до природоохоронної діяльності землекористувачів, їх обґрунтоване застосування та ефективне використання,

зрештою, покликані сприяти інноваційному характеру розвитку землекористування та зростанню його екологічної чистоти. Провідну роль цьому процесі відіграє економічний аналіз, як особливо значуща функція управління землекористуванням [6]. Для проведення економічного аналізу

природоохоронного землекористування необхідно не тільки достатньо розробити його методологію, але і визначити поняття та сутність природоохоронного землекористування, вирішити проблеми інституційного та інформаційного забезпечення.

На думку З. Панькова [8] «Природоохоронне землекористування - це тип використання земельних ділянок, які зайняті природними територіями (природні заповідники, національні природні парки, біосферні заповідники, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища), штучно створеними об'єктами (ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва), які мають особливу природоохоронну, екологічну, наукову, естетичну, рекреаційну цінність; ґрунтозахисними, водозахисними об'єктами і спорудами з метою збереження унікальних ландшафтів та недопущення погіршення корисних властивостей інших природних ресурсів. Основними формами природоохоронного землекористування є природозаповідна, ґрунтозахисна, водозахисна».

Третяк В.М. та Лобунько Ю. [9] під природоохоронним землекористуванням розуміють «територіальний комплекс оптимальних взаємозв'язків ґрунту, організмів і атмосфери через склад і структуру угідь, систему організації і методів використання землі та інших природних ресурсів на різних правах власності як об'єкт права, об'єкт економічних, екологічних та інших земельних відносин визначеної частина єдиного земельного фонду України». Одним з механізмів організації й удосконалення формування природоохоронного землекористування є територіально-просторове планування розвитку землекористування [11] та землеустрій і землевпорядкування.

Природоохоронне землекористування, як поняття, впливає із змісту глави 7 земельного кодексу України «Землі природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення» [1], яка визначає поняття земель природно-заповідного фонду та зміст земель іншого природоохоронного призначення. Зокрема, до земель природно-заповідного фонду віднесено (ст. 45) "»ділянки суші і водного простору з природними комплексами та об'єктами, що мають особливу природоохоронну, екологічну, наукову,

естетичну, рекреаційну та іншу цінність, яким відповідно до закону надано статус територій та об'єктів природно-заповідного фонду».

З досвіду роботи іноземними джерелами впливає, що проблематика «природоохоронного землекористування» нерідко активно присутня в таких поняттях, як land use (landuse), landscape ecology та landscape management, environmental policy, urban ecology, physical and landscape planning, regional planning тощо. За переліченими англійськими термінами найчастіше стоять значні наукові та прикладні напрями, багато в чому співпадають з предметним полем «природоохоронного землекористування» в українському

розумінні. Проте прямого аналога розглянутого українського терміна іноземними мовами нам не відомо. Схоже, що сучасна «латина» не змогла або вважала за потрібне запропонувати прямий аналог поняттю «природоохоронне землекористування». Неминучим наслідком цієї

обставини є труднощі перекладу, які нерідко спотворюють його сенс. Таким чином, «природоохоронне землекористування» інтерпретується гранично широко, доходючи до меж всієї сфери взаємодії природи та суспільства, і водночас - як самостійна сфера знань. Одночасно існують і більш вузькі трактування цього поняття. Звідси можливі такі важливі висновки:

- у ряді джерел «природоохоронне землекористування» трактується як сукупність всіх форм екосистемних взаємовідносин земля, природа та суспільство, що можна вважати «природоохоронне землекористування» у широкому значенні цього поняття;

- проте все ж таки часто – і в літературі, і в практичній сфері управління – «природоохоронне землекористування» це частина системи взаємовідносин земля, природа та суспільство, що складається з тих форм, які мають безпосереднє відношення до використання (споживання) природних ресурсів (цінностей, благ).

Крім того, це поняття може знайти своє більш чітке місце в системі основних форм взаємовідносин земля, природа та суспільство, що утворюють класичну тріаду: використання земельних та інших природних ресурсів

(землекористування), їх охорону та їх відтворення. Названі поняття у цій тріаді трактуються так:

- використання земельних та інших природних ресурсів – пряме споживання природних благ;

- охорона земельних та інших природних ресурсів - цілеспрямована діяльність з підтримки природних параметрів земельних та інших природних ресурсів, що виявляється у свідомому, екологічно обумовленому обмеженні господарської діяльності;

- відтворення – як цілі спрямованої діяльності з відновлення порушених земельних та інших природних ресурсів та підтримці їх екологічного потенціалу, що включає таку сферу, яка активно розвивається в останні десятиліття, як екологічна безпека.

Викладене уявлення про «природоохоронне землекористування» є ширшим ніж приведене раніше. Таким чином, природоохоронне землекористування слід трактувати як сферу використання земельних та інших природних благ (цінностей) у суспільному виробництві, що існує поряд з відносно самостійними сферами охорони земель та природи і їх відтворення, що спільно утворюють сферу взаємодії земля, природа та суспільство.

Також природоохоронне землекористування регіону чи територіальної громади спрямовано на збереження якості елементів землекористування та довкілля певної території. Це такі заходи, як:

- створення екологічної мережі України – екологічного каркасу системи землекористування [13];

- щодо зміни клімату – зменшення розораності територій та боротьба з опустелюванням і деградацією земель;

- формування водоохоронних та прибережних захисних смуг водних об'єктів,

- запровадження сільськогосподарського нетрадиційного землекористування [14] тощо.

Практично будь-яке територіально-просторове середовище – це місце прояву того чи іншого виду природоохоронного землекористування.

Отже, термін «природоохоронне землекористування» продовжує залишатися багатозначним, у чому одночасно проявляється його сила та його слабкість, відображаючи таким чином складні процеси розвитку екологічної культури у суспільстві.

1.3. Методологічні підходи до формування природоохоронного землекористування

З точки зору земельних відносин Земля є найважливішою частиною навколишнього природного середовища, яка характеризується певними природними (простір, рельєф, ґрунти, рослинність, в тому числі і ліси, надра, води та ін.), соціально-економічними (засіб виробництва, цінність та ін.) і виробничими (предмет, знаряддя і засіб праці, засіб виробництва і ін.) характеристиками. Враховуючи, що земля є основою для існування людства, яка має різноманітні функції, то вона була, є та буде предметом пильної уваги і вивчення. Подання про землю, її можливості і функції в процесі суспільного розвитку постійно уточнювалося і збагачувалося. На етапі споживчого господарства це була лише територія проживання, яка мала у своєму розпорядженні певними природними ресурсами, що забезпечують життя людини, потім були оцінені біологічні властивості верхнього шару землі ґрунту, використовуючи які, можна виробляти набагато більше продуктів, ніж при природному процесі відтворення.

До природних ресурсів належать: природні об'єкти і явища, які використовуються для прямого і опосередкованого споживання, сприяють створенню матеріальних багатств, відтворенню трудових ресурсів, підтриманню умов існування людини і підвищують якість життя; тіла і сили природи, суспільна корисність яких змінюється в результаті трудової діяльності людини; їх використовують (або вони потенційно придатні для використання) як засоби праці (земля, водні шляхи, вода для зрошення і ін.),

джерел енергії (гідрозапаси, горючі копалини і ін.), сировини і матеріалів (мінерали, ліси і т. д.), предметів безпосереднього споживання (вода, рослини та ін.), як місця відпочинку, оздоровлення та туризму, для збереження або відновлення біофонду (біосферні заповідники, пам'ятники природи, національні природні парки та ін.), збору інформації про навколишній світ

(сталонні ділянки природи, ділянки моніторингу і т. д.). З визначення природних ресурсів витікає, що всі вони так чи інакше пов'язані з земельними ресурсами та, в кінцевому рахунку, саме властивості землі визначають доцільність і ефективність використання цих ресурсів. Це

пов'язано з тим, що земля це біоорганізми, що містять в ґрунтовому покриві незліченну безліч ґрунтової фауни, мінеральних та органічних речовин; під поверхнею землі знаходяться надра, корисні копалини, підземні води і т. д.;

на поверхні землі виростає рослинність (ліси, нелісова рослинність, сільськогосподарські культури і т. п.) та живуть представники фауни. Тому земля виконує свою природну функцію, формуючи екологічні зв'язки з усім навколишнім природним середовищем (флора, фауна, ландшафти, атмосфера, сонячна енергія і т. д.).

Особливості землі, як природного ресурсу, в силу розташування земельних масивів у різних кліматичних зонах із різними природними властивостями і виробничими умовами, створюють умови для формування і отримання стійкого додаткового доходу з кращих і середніх за якістю ділянок, тобто рентного доходу. У свою чергу, земельні ресурси можна

вважати землями, що систематично використовуються або придатними до використання для конкретних господарських цілей і відрізняються за природно історичними ознаками. Будучи залученою в процес суспільного матеріального виробництва або іншу сферу соціальної діяльності, земля, в залежності від цілей в яких її використовують, виконує різні економічні

функції. Земельна ділянка, що належить на праві власності, володіння і користування, також повинен забезпечувати виконання соціальних потреб і

запитів суб'єктів земельних відносин, формувати місце і умови життя людини. У цьому полягає соціальна функція землі.

До фундаментальних ознак, які розкривають суть землекористування, відносяться: технічна, юридична, економічна, суспільна, екологічна.

Багатофункціональність земель передбачає, що самі земельні ресурси (практично будь-яка земельна ділянка) має певний економічний, екологічний, соціальний зміст, що і зумовлює пріоритети у використанні земельних та інших природних ресурсів.

З урахуванням викладеного, під мультифункціональністю землекористування пропонується розуміти реальну можливість різнобічного використання земель – екологічного, продукційного, базисного. Найбільш яскраво мультифункціональність земель проявляється в лісовому фонді, де

будь-яка земельна ділянка може одночасно реалізовувати сировинний, екологічний, базисний, рекреаційний і інший потенціал. Економічна, екологічна та соціальна складові реалізуються не відірвано одна від одної, а у взаємозв'язку. Особливо це проявляється в сільському і лісовому господарствах, де земля, крім іншого, одночасно виступає як предмет і як засіб праці. Як предмет праці земля характеризується технологічними

властивостями ґрунтів, що визначають необхідні витрати на виробництво необхідної людині продукції.

Формування природоохоронного землекористування це складний процес щодо визначення багатоаспектності земельних відносин та мультифункціональності використання і охорони земельних та інших природних ресурсів, де йому притаманні просторове поєднання окремих земельних ділянок з різними функціями, об'єднання різних функцій, щодо однієї земельної ділянки, але розділених в часі та інтеграція усіх функцій, що властиві земельній ділянці в часовому проміжку. Зокрема, при включені у

структурні елементи екомережі України землекористування сільськогосподарського типу як основного, необхідно залежно від придатності, цінності в його межах інших природних ресурсів або стану

деградації земель, передбачати (проекувати) додатково інші типи: рекреаційний чи природоохоронний.

Щодо законодавства Європи, то відповідно до Декларації міністрів, прийнятій на третій Конференції міністрів «Довкілля для Європи», Софія (Болгарія), 25 жовтня 1995, перед Європою поставлене стратегічне завдання «забезпечити повне збереження біологічного та ландшафтного різноманіття протягом 20 років, включаючи, в числі іншого, охорону останніх неперетворених річок, водно-болотних угідь і морських узбережь, а також останніх збережених в Європі пралісів.

В резолюції про біологічне і ландшафтне різноманіття, прийнятій на четвертій Конференції міністрів «Довкілля для Європи» визнається, що прогрес, досягнутий в області створення Загальноєвропейської екологічної мережі як засобу, сприяє охороні природи в межах і поза охоронюваних територій, і підкреслюється роль, яку міжнародні Конвенції та програми (в особливості, Смарагдова мережа Бернської конвенції та мережа «Натура 2000» «Європейського співтовариства»), а також міжнародний обмін досвідом грають у створенні мережі. Також, ще раз підтверджені їх зобов'язання щодо створення Загальноєвропейської екологічної мережі, взято до відома карту та інформацію, що містяться в доповіді про охоронювані природних територіях, створених як результат застосування міжнародних природоохоронних інструментів загальноєвропейського рівня, і схвалено прогрес в розробці Керівних принципів створення Загальноєвропейської екологічної мережі як відповідної основи для створення цієї мережі [73].

Основним завданням загальноєвропейської екологічної мережі визначено «забезпечення сприятливого природоохоронного статусу екосистем, середовищ існування, видів і ландшафтів, що мають європейське значення. Для цього необхідно забезпечити охорону типових екосистем і природних місць існування, а також ландшафтів європейського значення в межах їх звичайного поширення, забезпечити етапе використання напівприродних (semi-natural) середовищ існування та культурних

ландшафтів європейського значення, підтримувати життєздатність популяцій видів європейського значення в межах їх типового ареалу, а також підтримувати ті природні процеси, від яких залежать згадані екосистеми, місцеперебування, види і ландшафти» [72].

Таким чином, Загальноєвропейська екологічна мережа – це єдиний комплекс природних і напівприродних елементів ландшафту, які вимагають збереження або управління в цілях забезпечення сприятливого природоохоронного статусу екосистем, середовищ існування, видів і ландшафтів європейського значення в межах традиційної області їх розповсюдження.

Висновки до розділу 1

Сутність природоохоронного землекористування можна розглядати як ефективність організації сукупності відповідних видів суспільної життєдіяльності, які здійснюються на конкретній території із залученням земельного та природноресурсного факторів в тій чи іншій формі та на відповідних правах, у різних масштабах і з різним функціональним змістом у процес економічних, екологічних, оздоровчих, рекреаційних та інших відносин прав суб'єктів збереження, відновлення та використання земельних і інших природних ресурсів.

Під формуванням природоохоронного землекористування можна розуміти складний і тривалий процес організаційно-господарських, еколого-економічних, інженерно-технічних і правових змін складу земельних угідь та функціонального використання земель, які впливають на співвідношення територіальних умов здійснення землекористування, зокрема, збільшення площі екологостабілізуючих угідь, формування культурних ландшафтів та територій і об'єктів природно-заповідного фонду, зміну режиму землекористування та інтенсивності використання земельних угідь.

Формування природоохоронного землекористування – це складний процес щодо визначення багатоаспектності земельних відносин та

мультифункціональності використання і охорони земельних та інших природних ресурсів. Йому притаманні просторове поєднання окремих земельних ділянок з різними функціями, об'єднання різних функцій, щодо однієї земельної ділянки та інтеграція усіх функцій, що властиві земельній ділянці в часовому проміжку.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

РОЗДІЛ 2 ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ПРИРОДООХОРОННОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

2.1. Законодавчо-нормативні вимоги до формування природоохоронного землекористування в Україні

Інституційне забезпечення розвитку правових та економічних відносин власності на землю і інші природні ресурси є складною проблемою, яка потребує, насамперед, наукового обґрунтування, включаючи аналіз процесів перетворення власності на землю і інші природні ресурси й господарських форм їх використання в умовах здійснення економічних реформ. В основу оцінки існуючого інституціонального забезпечення розвитку природоохоронного землекористування в умовах нових земельних відносин покладено методичний підхід оцінки управління землями – LGAF, який використовують фахівці Світового банку.

Експерти оцінюють стан управління землями за такими критеріями: задовільний – від 71-100 %; недостатньо задовільний – від 41-70 %; незадовільний – від 11-40%; практично відсутній – від 0 до 10% [164; 202]. В таблиці 2.1 наведено середньозважене значення оцінки за згаданим методичним підходом, який характеризує недостатнє інституціональне забезпечення існуючого розвитку природоохоронного землекористування в умовах нових земельних відносин, яка вказує на незадовільний його стан.

Таблиця 2.1. Оцінка існуючого інституціонального забезпечення розвитку природоохоронного землекористування в умовах нових земельних відносин

№ п.п.	Назва складових системи управління	Стан забезпечення**	Оцінка в %
1	2	3	4
1.	Земельна політика у галузі земельних відносин щодо:	Недостатньо задовільний	49
1.1.	Повноважень Верховної Ради України, обласних рад, Київської і Севастопольської міських рад, районних рад, районних у містах рад, сільських, селищних, міських рад	Недостатньо задовільний	65
1.2.	Повноважень органів виконавчої влади	Недостатньо	55

	(ст. 13-17)		задовільний	
1.3.	Понняважєнь вїдносин власностї на землю (ст. 78-151)		Недостатньо задовільний	55
1.4.	Орендних вїдносин		Задовільний	75
1.5.	Гарантїї прав на землю (ст. 152-161)		Недостатньо задовільний	48
1.6.	Екологїчні вїдносини власностї на землю		Незадовільний	30
2.	Земельна полїтика у галузї використання та охорони земель		Недостатньо задовільний	43
2.1.	Встановлення та змїна цїльового призначення земель (ст. 20)		Недостатньо задовільний	60
2.2.	Встановлення та змїна меж адмїнїстративно територїального устрою (ст. 173-176)		Незадовільний	30
2.3.	Планування використання земель (ст. 177-178)		Незадовільний	15
2.4.	Землеустрою (ст. 181-182)		Незадовільний	35
2.5.	Контролю за використанням та охороною земель (ст. 187-190)		Недостатньо задовільний	65
2.6.	Монїторингу земель (ст. 191)		Незадовільний	15
2.7.	Державний земельний кадастр (ст. 193-204)		Недостатньо задовільний	50
2.8.	Економїчного стимулювання рацїонального використання та охорони земель (ст. 205)		Практично вїдсутнїй	10
2.9.	Оподаткування землекористування та орендна плата		Задовільний	75
3.	Механїзми реалїзацїї земельної полїтики		Незадовільний	27
3.1.	Загальнодержавна та регїональнї програми використання та охорони земель		Практично вїдсутнїй	10
3.2.	Загальнодержавна та регїональнї програми розвитку земельних вїдносин		Незадовільний	25
3.3.	Природно-сїльськогосподарське та їншї види районування земель		Незадовільний	30
3.4.	Зонування земель		Практично вїдсутнїй	0
3.5.	Землеустрїй		Незадовільний	40
3.6.	Контроль за використанням та охороною земель		Недостатньо задовільний	65
3.7.	Формування природоохоронного землекористування		Незадовільний	15
3.8.	Розробка кадастру (землекористування, реєстрацїї, класифїкацїї, оцїнки землї)		Незадовільний	50
4.	Регулювання (адмїнїстрування) земельних вїдносин		Незадовільний	37
4.1.	Розподїл земель за формами власностї		Недостатньо задовільний	65
4.2.	Розподїл земель за формами землекористування (господарування)		Задовільний	75
4.3.	Обороту прав на землю		Недостатньо задовільний	45

4.4.	Обмежень та обтяжень прав на землю	Незадовільний	15
4.5.	Захисту прав на землю	Недостатньо задовільний	50
4.6.	Вирішення земельних спорів	Недостатньо задовільний	60
5.	Регулювання (адміністрування) організації використання та охорони земель	Незадовільний	33
5.1.	Розподіл земель по адміністративно територіальному устрою	Недостатньо задовільний	45
5.2.	Розподіл земель за цільовим призначенням	Недостатньо задовільний	45
5.3.	Встановлення територіальних обмежень у використанні земель	Практично відсутній	10
5.4.	Нормування землекористування	Практично відсутній	10
5.5.	Обмеження у використанні земель	Практично відсутній	10
5.6.	Економічного стимулювання землекористування	Практично відсутній	10
5.7.	Дозволеного використання земель (угіддя) та інших природних ресурсів	Незадовільний	30
5.8.	Методів використання земель та інших природних ресурсів	Незадовільний	20
5.9.	Відшкодування збитків (недоодержаних доходів) власникам та землекористувачам	Недостатньо задовільний	55

* на основі джерела [41-42];

** критерії оцінки задовільний - від 71-100 %, недостатньо задовільний - від 41-70 %, незадовільний - від 11-40 %, практично відсутній - від 0 до 10 %

Так, стан інституціонального забезпечення визначення земельної політики у галузі земельних відносин та галузі використання та охорони земель оцінюється експертами як недостатньо задовільний (забезпечення складає в межах 43-52%). Значно гірша ситуація щодо механізмів реалізації земельної політики. Тут забезпечення складає 29 % і стан оцінюється експертами як незадовільний. Однак, тут гірша ситуація із законодавчо-нормативним забезпеченням формування природоохоронного землекористування оцінено як незадовільне (15%). Щодо стану інституціонального забезпечення регулювання (адміністрування) організації використання та охорони земель в цілому і природоохоронного зокрема оцінюється теж як незадовільний (забезпечення складає в межах 30%). Зокрема, адміністрування дозволеного використання земель (угідь) та інших природних ресурсів оцінено в 30%, а методів використання земель та інших природних ресурсів в 20%. Дещо краща ситуація щодо регулювання

(адміністрування) земельних відносин, яка оцінюється як недостатньо задовільна (в межах 52%).

Активна розробка нормативних документів у цій галузі почалася не так давно. За часів незалежності нормотворча діяльність формувалась під впливом Європейського Союзу. Вони розроблялись з огляду на вимоги міжнародних договорів, норм і стандартів. Водночас, адаптація вітчизняного законодавства до вимог Європейського Союзу досі триває.

Європейська спільнота ставить важливу проблему, але водночас вона розуміє, що в різних країнах Європи, які перебувають на різних стадіях соціально-економічного розвитку, створення екологічної мережі вимагає різних підходів і не є лінійною. У цьому контексті сприймається як позитивне усвідомлення цими країнами особливих умов країн колишнього СРСР; для них, з одного боку, існує потреба у відновленні автентичного природного довкілля, а з другого – відсутня достатня фінансово-економічна підтримка цих намірів.

Не випадково європейська спільнота, яка конче зацікавлена у включення цих територій в структуру європейської екомережі, надає досить значні кошти, а також моральну підтримку для реалізації ідей формування Всеєвропейської екологічної мережі, зокрема, й на території України.

В іншому випадку, навіть за ідеального розв'язання ідеології створення екомережі в Європі, ця робота майже втрачає суть. Оскільки створюються поміжні простори, які розривають цілісність європейської екомережі. Зауважимо, що Україна є одним із лідерів розбудови європейської екологічної мережі на законодавчому рівні. Вона має вже чималі власні здобутки, які стали вагомим підґрунтям для існування Всеєвропейської екологічної мережі в цілому.

Викладене обумовлює необхідність в чинному правовому механізмі важелів та норм формування екомережі та природоохоронного землекористування щодо порядку розробки, узгодження і затвердження відповідної документації місцевого рівня, обґрунтування у її складі обмежень і обтяжень природокористування та реєстрації їх у Державному земельному

кадастрі. Місцевий рівень формування природоохоронного землекористування повинен визнаватись базовим, оскільки лише територіальні громади можуть не лише зберігати природне середовище, а і заінтересовано здійснювати його розвиток з мінімальними витратами.

Таким чином, до базових актів природоохоронного законодавства необхідно внести доповнення щодо механізмів та інструментів щодо забезпечення адекватного управління земле- та природокористуванням в межах територій місцевих рад. Важливе значення у цьому процесі повинно належати удосконаленому кадастровому обліку територій структурних елементів екомережі як територіальних природоохоронних зон.

2.2. Основні підходи до проектування природоохоронного землекористування

У системі управління земельними ресурсами будь-якої країни планування використання та охорони земель та інших природних ресурсів є найважливішою функцією, що визнає перспективи раціонального природокористування. Воно є засобом реалізації земельної та екологічної політики держав, а також узгодженості національних, регіональних та місцевих інтересів щодо раціонального використання земель та інших природних ресурсів і їхньої охорони.

У розвинутих зарубіжних країнах розрізняють три різновиди (форми) планування використання та охорони земель: просторове (територіальне), міське та ландшафтне.

Просторове планування не є сферою містобудівної діяльності, а вирішує питання організації всього простору на значних територіях, де поселення займають лише незначну частину. За допомогою просторового планування вирішуються питання розвитку землекористування у поєднанні з основними напрямками економічного росту, міграцією населення, вимогами охорони довкілля, поліпшення соціальної інфраструктури.

Міське планування використання та охорони земель спрямоване на

організацію раціонального землекористування у поселеннях, регулювання планування і забудови міських територій, та, в кінцевому підсумку, на видачу дозволів на будівництво.

Ландшафтне планування забезпечує перш за все раціональне використання земель та інших природних ресурсів і їхню охорону на сільських територіях, сприяючи реалізації природоохоронних і соціально-економічних завдань в аграрному секторі економіки.

Різновидом (формою) планування використання земель та інших природних ресурсів в Україні є розробка схем та проектів формування екомережі на різних ієрархічних рівнях. Однак, якщо при проектуванні складових екомережі на національному та регіональному рівні застосовуються в поєднанні просторове та ландшафтне планування, то на місцевому рівні більшу перевагу має територіальний землеустрій під яким за визначенням слід розуміти комплекс соціально-економічних та екологічних заходів, а також організаційно-правових й інженерно-технічних дій з утворення нових, впорядкування та зміни меж існуючих землеволодінь і землекористувань, спеціальних фондів земель, встановлення меж та режиму використання земель адміністративно-територіальних утворень та інших спеціальних територій (природоохоронного, рекреаційного, заповідного, історико-культурного призначення та ін.), територіальних обмежень у використанні земель, а також відведення земельних ділянок в натурі (на місцевості) [Ошибка! Источник ссылки не найден.].

Оскільки, в кінцевому підсумку проектування структурних елементів екомережі є формування територіальних зон як територіальних природоохоронних обмежень (обтяжень) у використанні земель та інших природних ресурсів то метою територіального землеустрою у цьому випадку є визначення меж обмежень, розміру та їх переліку з урахуванням вимог щодо раціонального використання та охорони земель, збереження природного різноманіття ландшафтів, охорони довкілля, підтримання екологічного балансу (табл. 2.2).

Таблиця 2.2. Характеристика землекористування територій та об'єктів природно-заповідного фонду України за категоріями та функціональним призначенням

Категорія	Кількість		Площа	
	об'єктів	% від загальної кількості	га	% від загальної площі
Заповідники:				
природні	19	0,24	206295,7	5,2
біосферні	4	0,05	252146,1	6,4
Національні природні парки	47	0,59	1215805,9	30,9
Заказники:	3044	38,01	1352733,1	34,4
загальнодержавного значення	309	3,86	460067,3	11,7
місцевого значення	2735	34,15	892665,8	22,7
Пам'ятки природи:	3365	42,02	28654,9	0,7
загальнодержавного значення	132	1,65	5776,4	0,1
місцевого значення	3233	40,37	22878,6	0,6
Ботанічні сади:	28	0,35	1990,2	0,1
загальнодержавного значення	18	0,22	1863,2	0,04
місцевого значення	10	0,12	127,0	0,00
Зоологічні парки:	13	0,16	453,8	0,01
загальнодержавного значення	7	0,09	111,4	0,00
місцевого значення	6	0,07	342,4	0,01
Дендрологічні парки:	56	0,70	1780,0	0,04
загальнодержавного значення	19	0,24	1472,9	0,04
місцевого значення	37	0,46	307,1	0,01
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва:	556	6,94	13127,9	0,3
загальнодержавного значення	89	1,11	5704,4	0,1
місцевого значення	467	5,83	7423,5	0,2
Регіональні ландшафтні парки	69	0,86	758553,5	19,3
Заповідні урочища	808	10,09	95695,9	2,4
Всього,	8009	100,0	927237,2	100,00
<i>в тому числі у % до загальної площі України</i>			6,5	
в тому числі:				
загальнодержавного значення	644	8,0	2149243,4	54,7
місцевого значення	7365	92,0	1777993,8	45,3
Заказник загальнодержавного значення (Чорне море)	1		402,5	

* джерело: розраховано за даними Державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду Мінприроди України

Проектами землеустрою щодо формування структурних елементів екомережі як територіальних обмежень (обтяжень) у використанні земель в межах територій рад визначаються місце розташування і розміри земельних

ділянок [Ошибка! Источник ссылки не найден.]:

охоронних зон навколо особливо цінних природних об'єктів, об'єктів культурної спадщини, гідрометеорологічних станцій тощо з метою охорони і захисту їх від несприятливих антропогенних впливів;

– охоронних зон уздовж ліній зв'язку, електропередачі, земель транспорту, навколо промислових об'єктів для забезпечення нормальних умов їх а також зменшення їх негативного впливу на людей та довкілля, суміжні землі та інші природні об'єкти;

– зон санітарної охорони навколо об'єктів, де є підземні та відкриті джерела водопостачання, водозабірні та водоочисні споруди, водоводи, об'єкти оздоровчого призначення та інші, для їх санітарно-епідеміологічної захищеності;

– санітарно-захисних зон навколо об'єктів, які є джерелами виділення шкідливих речовин, запахів, підвищених рівнів шуму, вібрації, ультразвукових і електромагнітних хвиль, електронних полів, іонізуючих випромінювань тощо, з метою відокремлення таких об'єктів від території житлової забудови;

– зон особливого режиму використання земель;

– особливо цінних земель та інших природних ресурсів;
– зон захисту земель від ерозії, селів, підтоплення, заболочування, вторинного засолення, переосушення, ущільнення, забруднення відходами виробництва, хімічними та радіоактивними речовинами та від інших несприятливих природних і техногенних процесів;

– інших обмежень і обтяжень у використанні земель визначених законодавством України.

При проектуванні території складових екомережі враховуються новітні вимоги до використання земель та інших природних ресурсів, пов'язані з підвищенням ролі людського фактора, безпечного для життя і здоров'я людини довкілля, розбудови громадянського суспільства.

Детальних та чинних методик та стандартів для розроблення проектів

землеустрою щодо організації території структурних елементів місцевої екомережі зараз немає, а тому розкриємо проблеми та підходи до проектування.

У сфері господарського освоєння земельних ресурсів суспільні земельні інтереси з приводу ефективного опанування природних властивостей земельних ресурсів (першої еколого-технологічної групи) фокусуються на збереженні та накопиченні корисних властивостей землі як предмета і засобу господарської діяльності, або як територіального базису для конкретного виробництва, або як носія природних ресурсів і корисних

копалин. Тут інтереси суспільства і конкретного землевласника у довгостроковій перспективі, переважно, збігаються. Однак з позицій нинішнього використання земель вони часто вступають у протиріччя, тому що користь для конкретного землевласника чи землекористувача може обернутися економічними, екологічними і соціальними втратами для регіону або країни в цілому, винятково для прийдешніх поколінь.

Друга група суспільних земельних інтересів з приводу товарно-грошових параметрів земельної власності, спрямованих на сферу ефективного використання земельних ресурсів, формується у межах суспільних і приватних інтересів із приводу максимально продуктивного й високоприбуткового освоєння та залучення у товарне виробництво корисних властивостей земельних і територіальних ресурсів, у тому числі повного й найвигіднішого застосування рентоутворюючих можливостей цих ресурсів.

Розкриваючи наведені два напрями суспільних інтересів з приводу ефективного використання землі, слід зазначити, що у першому випадку вони концентруються навколо гранично допустимих антропогенних навантажень на навколишнє природне середовище і земельні ресурси, у тому числі використанні адаптивних екологозахисних технологій у природних агроекосистемах і т.п. У другому випадку йдеться про стійке, низьковитратне і високопродуктивне використання земель, результати якого досягаються в найбільш повній відповідності із суспільним споживчим попитом, а витрати

мають стійку тенденцію до зниження за рахунок активного впровадження досягнень науково-технічного прогресу і соціальних мотивацій до високопродуктивної праці. При цьому варто мати на увазі, що суспільство зацікавлене і в тому, щоб висока продуктивність освоєння та використання земельних ресурсів поєднувалася з максимальним збереженням і відтворенням їх корисних властивостей та якостей. Надзвичайно актуальні ці суспільні інтереси внаслідок різкого погіршення екологічної ситуації, що висунуло на чільне місце необхідні для виживання людства вимоги екологічно безпечного землекористування як головного критерію його

ефективності. Це не означає, що інтереси високоприбуткового опанування цих ресурсів втратили своє значення. Вони посіли відповідне місце у глобальному забезпеченні історичної перспективи людської популяції і збереження її як біологічного виду. Зважаючи на це, опанування земельних ресурсів дедалі більше підкоряється об'єктивній необхідності екологізації землекористування, пошуку найбільш обґрунтованих з погляду охорони навколишнього природного середовища форм і способів використання земель.

У ході організації використання земельних ресурсів мають поєднуватися як інтереси конкретних землекористувачів, так і суспільства у цілому, всіх учасників земельних відносин, у т.ч. і потенційних. Відповідно використання земельних ресурсів має:

- 1) відповідати соціально-економічним інтересам розвитку країни у цілому, окремих галузей, регіонів і конкретних землекористувачів;
- 2) найповніше враховувати природні й економічні умови і властивості конкретних територій і передбачати оптимальне співвідношення спеціалізації і розмірів виробництва з територіальними особливостями;
- 3) бути організованим найефективнішим для конкретних умов простору і часу способом і забезпечувати досягнення максимального економічного і соціального ефекту при дотриманні екологічних вимог;
- 4) забезпечувати оптимальну взаємодію з навколишнім середовищем,

охорону землі у процесі її використання, підвищення родючості ґрунтів і збереження складу і співвідношення земельних угідь;

5) передбачати дбайливе ставлення до землі, що містить в собі як кількісну (боротьба з негативними процесами, що сприяють скороченню придатних для використання площ), так і якісну (зниження землеємності різних виробництв) ознаки;

6) передбачати постійне удосконалювання технологічних процесів, які пов'язані безпосередньо з використанням земель, так і не пов'язаних, але що впливають на стан земель, чи на якість вирощуваної продукції.

Одночасно, відмітимо, що достатню еколого-економічну спрямованість мають інтереси, зв'язки і залежності, які виникають у зв'язку з відновленням втрачених у ході господарської діяльності корисних властивостей земельних ресурсів. Тут досить чітко виділяються два напрями прояву суспільних інтересів і залежностей: перший – інтереси і залежності у зв'язку з відновленням корисних властивостей земельних ресурсів як природного компонента, другий – як специфічного товару.

2.3. Міжнародний досвід формування природоохоронного землекористування

Спільна екологічна політика ЄС значною мірою стосується екологічних питань захисту ґрунтів. На передбачені нею заходи виділяються значні кошти, найчастіше зі Структурних Фондів ЄС.

У законодавстві ЄС від початку заснування прописані положення про захист ґрунтів, те саме передбачає Політика розвитку сільських територій і Спільна Аграрна Політика, хоча в них більша увага приділяється землям сільськогосподарського призначення.

Тим не менше, законодавство у цій сфері виявилось неспроможним вирішити увесь комплекс проблем екологічної безпеки, пов'язаних із землею, зокрема, деградація ґрунтів посилювалась з року в рік. Розуміння необхідності вжиття термінових заходів втілювалось у розробці та прийнятті

Європейським Парламентом «Тематичної стратегії із захисту ґрунтів» (2006 р.), яка виконується за усіма пунктами, з оперативним внесенням необхідних коректив у поточні плани.

Земельні відносини в рамках Європейського Союзу є передусім компетенцією окремих держав-членів. Однак ЄС відіграє певну роль у певних сферах, які можуть опосередковано впливати на використання та управління землею в державах-членах. Законодавство ЄС торкається кількох питань, пов'язаних із земельними відносинами, зокрема:

1. Охорона навколишнього середовища: ЄС має кілька директив і постанов, спрямованих на охорону навколишнього середовища, які впливають на землекористування.

- Директива про середовища існування (92/43/ЄЕС) спрямована на сприяння біорізноманіттю шляхом визначення спеціальних територій збереження місць існування та видів.

- Директива про птахів (2009/147/ЄС): захищає всіх диких птахів та їх середовища проживання в ЄС (рис.2.1).

Рис. 2.1 Місця, що охороняють середовища проживання птахів, на карті Natura 2000

- Водна рамкова директива (2000/60/ЄС): стосується захисту та управління водними ресурсами, що може вплинути на землекористування навколо водойм.

- Директива про оцінку впливу на навколишнє середовище (2011/92/ЄС): вимагає оцінки впливу певних проектів на навколишнє середовище, що опосередковано впливає на розвиток земель.

2. Сільське господарство та розвиток сільських територій: Загальна сільськогосподарська політика (СГП) впливає на земельні відносини шляхом надання субсидій, встановлення стандартів та сприяння сталому сільському господарству. Це впливає на управління сільськогосподарськими землями та може стимулювати певні типи сільськогосподарської практики.

3. Деградація землі та захист ґрунтів: ЄС дедалі більше стурбований деградацією землі, ерозією ґрунту та забрудненням. Хоча єдиної директиви ЄС щодо ґрунтів не існує, існують різні політичні інструменти, які стосуються цих питань, наприклад Тематична стратегія захисту ґрунтів.

4. Просторове планування та політика згуртованості: хоча просторове планування є переважно національною компетенцією, політика згуртованості ЄС фінансує проекти, які можуть вплинути на земельні відносини та землекористування в державах-членах, стимулюючи розвиток у певних регіонах або секторах.

5. Лісове господарство. Незважаючи на те, що лісове господарство є насамперед національною проблемою, ЄС має певні стратегії та політику, як-от Лісова стратегія ЄС, які впливають на управління лісовим господарством та використання лісових земель.

6. Зміна клімату. Політика ЄС щодо адаптації до клімату та пом'якшення його наслідків, як-от Європейська зелена угода, може мати наслідки для землекористування, особливо в сферах поглинання вуглецю, проектів відновлюваної енергії та збереження.

7. Правила державної допомоги: Правила державної допомоги можуть впливати на земельні відносини, якщо національні уряди бажають надати

підтримку або субсидії, які впливають на вартість землі або землекористування. Будь-які такі заходи повинні відповідати правилам ЄС, щоб уникнути спотворення конкуренції.

8. Дані про землекористування та моніторинг: Європейське агентство з навколишнього середовища та інші органи ЄС збирають дані та здійснюють моніторинг земельного покриття та змін землекористування, хоча вони безпосередньо не регулюють земельні відносини. Такі інструменти, як CORINE (Координація інформації про навколишнє середовище) Land Cover, надають важливі дані.

Важливо визнати, що хоча ЄС може встановлювати широкі політичні рамки в цих сферах, деталі земельних відносин, прав власності, землеволодіння, зонування та оподаткування землі залишаються в основному в юрисдикції держав-членів. Роль ЄС часто полягає у встановленні стандартів, наданні вказівок або розподілі фінансування, а країни-члени визначають конкретне впровадження.

На сьогодні проблема збереження та захисту земель розглядається загальному для ЄС рівні у формі втілення заходів, що відповідають

Основним Цілям політики на період 2015-2050 рр., прийнятим Європейською Комісією.

Загалом на період 2015-2050 рр. затверджено 159 цілей, обов'язкових до виконання та 87 необов'язкових, згрупованих у 11 екологічних тем і на їх виконання передбачені кошти. Більшість цілей мають бути досягнуті до кінця 2020 р. (104 цільові показники). Фінансування здійснюється за рахунок Спільної Аграрної Політики та Політики розвитку сільських територій. Більшість цілей із збереження ґрунтів передбачені САП, серед них: максимально можливе збільшення площі сільгоспугідь і раціональне розташування на них пасовиськ, ріллі та багаторічних культур, із врахування необхідності поліпшення ситуації щодо збереження видів та місць їх проживання.

Шкода заподіяна землі має негативні наслідки для усіх екосистем і виникає потреба у коштах та зусиллях для їх подолання. Деякі процеси деградації є природними і можуть прищвиднюватись неправильними методами землекористування, інші є наслідком цілеспрямованого виснаження ґрунту, як правило, з метою отримання додаткових прибутків.

Основними типами деградації ґрунту у країнах ЄС є:

- ерозія: водна (115 млн га) та вітрова (42 млн га), що посилюється неналежними методами ведення сільського господарства;

- зменшення частки органіки: проявляється на 45% площі ґрунтів

Європи та посилюється неналежними методами ведення сільського господарства.

- ущільнення: пошкодження структури внаслідок механічного впливу;

- засолення: на 3,8 млн га накопичуються солі – наслідки

непродуманої меліорації та зміни рослинного покриву;

- зсуви: спостерігаються на територіях, схильних до ерозії – результат зимового туризму, інтенсивного землекористування;

- забруднення: потенційно уражено 3,5 млн га, з них 0,5 млн га

вимагають великих витрат на відновлення;

- герметизація: 9% площі ґрунтів закриті (наприклад, дороги, будівлі)

– єдина свідомо створена загроза для ґрунту, яку можна пояснити потребами розвитку.

При тому, що у Європейському Союзі діє принцип «забруднювач

платить», щороку з коштів Структурних фондів витрачається близько 40 млрд євро на припинення деградації та відновлення якості земель.

Щодо природоохоронного землекористування, то в країнах Європи ці землі маже на 98% зосереджені в спеціалізованих екологічних мережах.

Екологічна мережа - це природно-територіальна система комплексного типу,

функціональність якої полягає в підвищенні продуктивності та збереженні ландшафтного й біотичного різноманіття, обмеженні господарської діяльності, покращенні стану навколишнього середовища, а також у поєднанні територій

та об'єктів природно-заповідного фонду в єдину мережу. Тому доцільно досліджувати питання землекористування природно-заповідного фонду країн Європи саме в аспекті екологічних мереж.

Європейською мережею екологічно важливих природоохоронних територій, сформованою на засадах Міжнародної стратегії сталого розвитку, що проголошена Декларацією міжнародної конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.) є Natura 2000. Сьогодні мережа Natura 2000 об'єднує найбільш цінні природоохоронні території 28 країн – членів ЄС та забезпечує виконання зобов'язань, прийнятих у рамках Конвенції про охорону біологічного різноманіття. Метою створення мережі Natura 2000 є гарантія довготривалого збереження найбільш цінних та зникаючих європейських видів та типів оселищ (біотопів, природних середовищ існування).

Ділянки мережі Natura 2000 визначені згідно з «Директивами про природу», тобто Директивами про птахів та Директивами про середовища проживання.

Метою обох директив є забезпечення довгострокової стійкості середовищ існування та видів, для захисту яких вони створені.

Директива про середовище існування, а згодом і мережа Natura 2000 були створені з метою виконання зобов'язань ЄС перед Конвенцією. Тому об'єкти Natura 2000 вважаються внеском держав-членів ЄС у Європейську смарагдову мережу Бернської конвенції. Дві мережі повністю сумісні та використовують однакову методологію та інформаційні інструменти. Тоді як Natura 2000 поширюється на країни-члени ЄС, Emerald поширюється на решту Європи.

У країнах Європи в зв'язку з великою густиною населення і високим рівнем промислового розвитку, транспортною мережею, освоєнням агросфери залишилось дуже мало «природних територій», придатних для організації заповідних об'єктів, які стануть каркасом екомережі. На думку відомого американського вченого Юджина Одума, для підтримання базового

функціонування екосистем і ландшафтів необхідно зберегти в природному стані дві третини території, в той час як на території Європи площа заповідних об'єктів становить близько 20% [10].

Вперше ідею Європейської екомережі було запропоновано колективом голландських дослідників у 1993 р. на конференції «Охорона природної спадщини Європи через створення Загальноєвропейської екологічної мережі» в Маастріхті. Країни учасники конференції в Маастріхті представляли власні програми по створенню екологічних мереж, а також приймали участь у дискусіях щодо внесення поправок та змін до програм інших учасників. До таких провідних країн Європи належали Іспанія, Німеччина, Бельгія, Великобританія, Чехія тощо.

Одним з провідних факторів залучення Іспанії до програми по створенню екомережі було збереження територій від опустелювання.

Опустелювання - це складний процес, зумовлений багатьма факторами, а саме [10]:

- напівпосушливий клімат на великих територіях, сезонні посухи, екстремальна мінливість дощів і раптові сильні дощі;

- бідні ґрунти з вираженою схильністю до різних видів ерозії;

- нерівний рельєф, з крутими схилами і дуже різноманітними ландшафтами;

- втрати лісового покриву через пожежі та вирубки;

- криза в традиційному сільському господарстві з наступною відмовою від землі і погіршенням структури ґрунтів і водозбереження;

- періодично нестійка експлуатація підземних водних ресурсів, хімічне забруднення і засолення водоносних шарів ґрунту;

- концентрація економічної активності в прибережних районах у результаті зростання міст, промислової діяльності, туризму і зрошувального землеробства, що надає інтенсивний тиск на природні ресурси узбережжя.

Поєднання антропогенних факторів і процесів, таких як інтенсивне використання земель, посуха, різного виду ерозії, лісові пожежі, надмірна

експлуатація водоносних шарів ґрунту, породжує різні ландшафти або сценарії, типові для опустелювання в Іспанії.

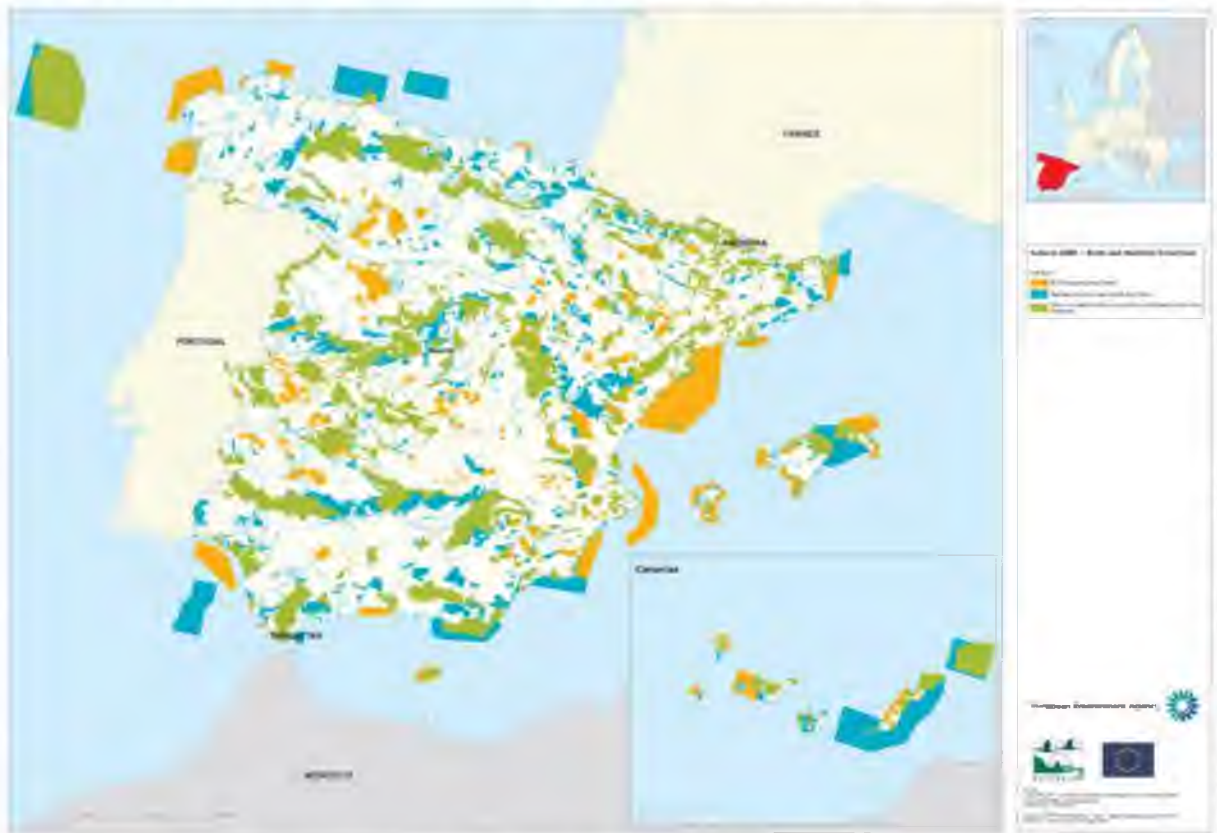

Рис. 2.2. Екологічна мережа на території Іспанії на карті Natura 2000

У результаті екомережа Іспанії (рис. 2.2), яка бере участь у цій програмі з 1994 року вже має в своєму складі 1467 об'єктів сильності (LIC), затверджені Європейською комісією, та 644 зони особливої охорони (ZEPA), які разом займають загальну площу більше 210 000 км², близько 27% території країни. Проведені заходи зі створення екомережі, в рамках вищезгаданої програми, дозволили Іспанії, шляхом віднесення територій до зон особливої охорони, скоротити опустелювання території на 37%, у порівнянні з 1994 р.

Наступна європейська країна яка розпочала формування екологічної мережі була Бельгія. Причинами для цього виступили: високий рівень урбанізації, нерациональне використання земель, які слід було віднести до територій з особливою охороною, а також інтенсивна деградація ґрунтів. Основна частина сільської місцевості нині перетворилась у приміську зону.

Цей процес слабо контролювався в минулому і не враховувався генеральна схема планування території. Густа мережа шляхів, каналів й інтенсивне сільське господарство вносять значний вклад у фрагментацію й ізоляцію природних територій.

Процес деградації тісно пов'язаний з діяльністю людей, а саме сільським господарством. водна, вітрова ерозія та обробіток ґрунту, ущільнення, змиження вмісту органічного вуглецю та біорізноманіття ґрунтів, засолення та забруднення ґрунтів (важкими металами та пестицидами, або надлишок нітратів та фосфатів). Ці процеси свідчать про необхідність захисту, підтримання та поліпшення якості ґрунту. Тяжкість деградації ґрунту залежить від характеристик ґрунту та факторів, що формують ґрунт, як от: клімат, землекористування та управління ґрунтом.

Бельгія знайшла вихід з цієї ситуації шляхом реалізації плану «Зелений каркас», основна мета якого була створити екологічну мережу, яка включає чотири природоохоронні категорії (заповідні ядра, території природного розвитку, екологічні коридори та буферні зони).

Рис. 2.3. Екологічна мережа на території Бельгії на карті Natura 2000

На сьогодні екомережа Бельгії займає площу близько 950 000 га, що відповідає 31% від загальної площі країни (рис. 2.3). У свою чергу екомережа

Нідерландів складається з основних природних типів та екокоридорів. Формування екомережі планується здійснити протягом 30 років починаючи з 1995 року. Збалансований розвиток мережі підтримується державною політикою, спрямованою на усунення або мінімізацію негативних зовнішніх впливів на ключові території.

В результаті екомережа Нідерландів буде займати 700 тис. га - 17% території, з них 130 тис. га - природні екосистеми, а решта - напівприродні або багатофункціональні. Уряд Нідерландів уже схвалив контури національної екомережі, визначивши цільові природні типи (target nature types). Зонування і визначення території мережі включено до регіональних планів і схвалено в провінціях, а деталі екомережі включені до місцевих планів використання земель (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Екологічна мережа на території Нідерландів на карті Natura 2000

Екомережа Нідерландів складається з [10]:

– природних резерватів і лісів;

– територій, що увійшли до Акту збереження природи Королівства

Нідерландів;

– територій ландшафтною спадщини;

– національних парків, річкових долини, інших великих водних об'єктів та прибережних зон Північного моря.

Доцільно відмітити, що Нідерландська концепція екомережі

схиляється до поділу різноманітних форм землекористування. В

малозаселених районах можуть використовуватись ефективніші природоохоронні заходи, ніж у районах з високою густиною населення.

У Німеччині планування екомережі прийнято на політичному рівні.

На сьогодні вже розроблено схему екомережі на основі Програми

«Планування мережі цінних середовищ існування» (Habitat Network Planning), яка одержала підтримку при інтеграції її в інші плани, зокрема як

от: локальні плани зі збереження ландшафтів, плани лісового господарства і сільськогосподарського розвитку (рис. 2.5).

Рис. 2.5. Екологічна мережа на території Німеччини на карті Natura 2000

В Німеччині останнє є сектором, який найбільш негативно впливає на зникнення різновидів. Наслідки інтенсивного ведення сільського господарства було ідентифіковано як джерело небезпеки для деградованих земель, та земель нерационального використання, а також видів, які знаходяться на межі зникнення, що складає 72% різновидів Червоної Книги.

Такий практичний підхід являє собою координацію всього планування, що відноситься до охорони природи на державному рівні. Така методологія розглядається як основа прийняття рішень у справі збереження та відновлення цілісності природних ландшафтів [11].

Великобританія заснувала план зі збереження ландшафтів та біорізноманіття (UK Biodiversity Action Plan) представлений на Маастрихтській конференції з охорони природи в 1993 році. Цей план передбачає створення близько 500 000 гектарів територій з особливою охороною та приведення 75% існуючих охоронних територій в «благополучний стан». Ефективну роботу цього проєкту забезпечують 4 кроки, а саме [11]:

- стійкість мережі буде періодично оцінюватись;
- буде визначено можливі заходи щодо поліпшення цієї стійкості, наприклад, інтенсивне управління конкретними ділянками територій або прийняття агроекологічних схем;
- ефективність цих дій буде оцінено з точки зору прогнозованих результатів та відбуватиметься коригування за для підвищення ефективності;
- буде реалізовано найбільш економічно ефективні дії та їх ефективність буде контролюватися.

План зі збереження ландшафтів та біорізноманіття також передбачає відновлення потенційно важливих територій. Цей план потребує схвалення не тільки природоохоронних органів, але й державних установ: земле- та лісокористувачів (рис. 2.6).

Рис. 2.5. Екологічна мережа на території Великобританії на карті Natura 2000

Національна екологічна мережа Польщі – «ECONET» була розроблена в 1995 році. Ініціативу зі створення європейської екологічної мережі «ECONET» (European Ecological Network) було представлено на конференції в Маастрикті (грудень 1993 р.).

Національна екологічна мережа «ECONET» – це велика просторова система вузлових зон, які найкраще збереглися з точки зору природи і репрезентативності для різних природних регіонів країни, з'єднаних між собою екологічними коридорами, які забезпечують безперервність природних зв'язків всередині цієї системи. Мережу «ECONET» було розроблено на основі оцінки природи країни і оцінки поширення зникаючих видів і екосистем.

Мережа складається з безперервної системи зі структурою, що визначається вузловими зонами та екологічними коридорами міжнародного та національного рівня. Мережа складається з 78 вузлових зон (46 міжнародних і 32 національних), що складають 31% території країни, і 110

екологічних коридорів 38 міжнародних і 72 національних, які займають 15% території країни. Загальна площа, що охоплюється мережею «ECONET», становить 46% від усієї території Польщі [13].

Національну територіальну систему екостабільності Словаччини було затверджено урядом у 1992 р. Вона складається з двох рівнів (регіонального і місцевого), націлена на збалансований розвиток держави і є складною просторовою структурою пов'язаних природних і напівприродних екосистем та їх компонентів. Законодавство Словаччини в галузі охорони природи та охорони ландшафту, головним чином, будується на системі охоронних територій. Однак існує принципова відмінність між системою та мережею.

Система охоронних територій (особливих природо-охоронних територій та ландшафтів Словаччини) визначає законом ціляки, можливості та обмеження у використанні території (за категоріями територій) на основі її вартості. Ці обмеження задаються відповідним ступенем захисту (1-5). Прикладом може служити система національних парків Словаччини, які розташовані у північно-центральної частині Словаччини [14].

Англійська стратегія має деяку іншу теоретичну базу, ніж інші європейські країни, проте в її основу покладено, як і загалом в Європі, створення мережі природоохоронних територій, сполучених коридорами.

Висновки до розділу 2

Україна як європейська держава, на вимогу рекомендацій Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття сприяє подальшим змінам на законодавчому рівні та у практичні діяльності питанням формування Всеєвропейської екологічної мережі, як єдиної просторової системи територій країн Європи з природним або частково зміненим станом ландшафту.

Європейською мережею екологічно важливих природоохоронних територій, сформованою на засадах Міжнародної стратегії сталого розвитку, що проголошена Декларацією міжнародної конференції ООН з

навколишнього середовища та розвитку (Ріо-деЖанейро, 1992 р.) є Natura 2000. Сьогодні мережа Natura 2000 об'єднує найбільш цінні природоохоронні території 28 країн – членів ЄС та забезпечує виконання зобов'язань, прийнятих у рамках Конвенції про охорону біологічного різноманіття.

Метою створення мережі Natura 2000 є гарантія довготривалого збереження найбільш цінних та зникаючих європейських видів та типів оселищ (біотопів, природних середовищ існування).

Наша держава переймає та активно застосовує досвід країн

Європи на засадах формування та розвитку власної екомережі та земель

природно-заповідного фонду, які підлягають особливій охороні, утворюють єдину територіальну систему і включають курортні та лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, пожезахисні та інші типи територій та об'єктів.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

РОЗДІЛ 3 СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРИРОДООХОРОННОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

3.1. Заходи, що стосуються управління природоохоронними територіями

Міндовкілля працює над створенням відкритої бази даних державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Це має бути прототип відкритої бази даних державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду України. Така база даних включатиме інформаційні шари меж природно-заповідного фонду, функціонального зонування, користувачів та власників земельних ресурсів, даних по біорізноманіттю, рекреаційних ресурсів тощо. Вона має бути адаптована до аналогічних європейських. Це дозволить забезпечити обмін інформацією про біорізноманіття в європейському просторі, відобразити дані в міжнародних відкритих інформаційних системах природоохоронних територій на зразок Natura 2000.

Також буде встановлено процедури обміну даними між іншими державними базами даних та заінтересованими сторонами. Це покращить способи введення, зберігання, доступу, управління та поширення даних.

За результатами даних обліку територій та об'єктів природно-заповідного фонду, поданих органами виконавчої влади на місцевому рівні, що забезпечують реалізацію державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, станом на 1 січня 2023 року в Україні нараховується 8889 територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею 4,556 млн. га (фактична площа 4,173 млн. га), а також морський заказник «Флофорне поле Зернова» площею 402,5 тис. га. Відношення фактичної площі природно-заповідного фонду до площі держави («показник заповідності») становить 6,91%.

Більше половини (57,7 %) заповідних території України є об'єктами загальнодержавного значення.

Серед них 19 природних заповідників і 5 біосферних заповідників, 56 національних природних парків, 328 заказники, 136 пам'ятки природи, 18

ботанічних садів, 7 зоологічних парків, 20 дендропарків та 90 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва.

Загальна площа заповідних територій загальнодержавного значення становить 2627282,25 га, місцевого значення – 1929239,58 га.

Рис. 3.1. Структура природно-заповідного фонду України

Протягом 2022 року кількість об'єктів та територій природно-заповідного фонду загальнодержавного та місцевого значення збільшилась на 93 одиниці загальною площею 55411,22 га.

За 2022 рік створено (оголошено) 94 території та об'єктів природно-заповідного фонду, розширено – 6, зменшено площу - 2, змінено межі без збільшення площі - 1, скасовано статус - 1, вилучено з одночасним розширенням - 1, зменш, за рахунок чого створений новий об'єкт - 1.

Стратегією регіонального розвитку 2021-2027 передбачено збільшити природно-заповідний фонд до 15 %.

Варто зазначити, що у червні 2021 року на дублічній кадастровій карті з'явився шар «Природно-заповідний фонд» (<https://cutt.ly/Un8LCW5>). До нього включені межі більше ніж 7 тис. об'єктів ПЗФ (<https://bit.ly/3d0xPNR>).

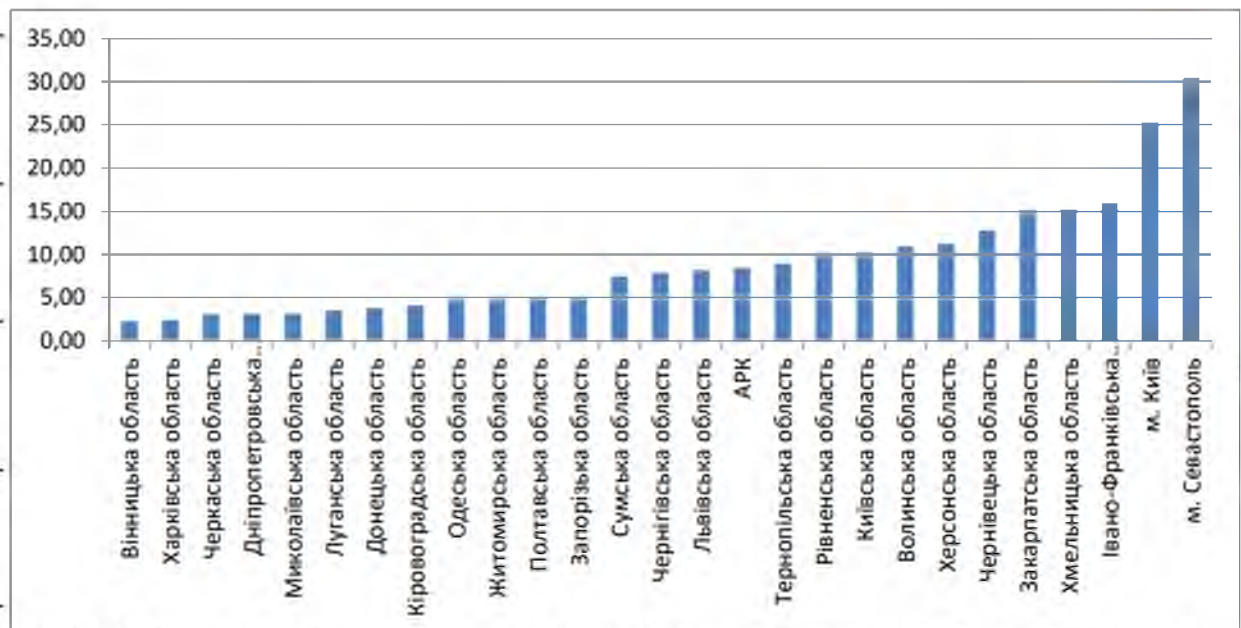

Рис. 3.2. Порівняння територій природно-заповідного фонду у розрізі адміністративно-територіальних одиниць (у відсотках від загальної площі адміністративно-територіальних одиниць)

Проте точність опублікованих меж є дуже різною. Наш поверховий аналіз показав, що в частині областей межі природно-заповідного фонду показані дуже якісно, в той час як в інших областях – зовсім неправильно. Наводимо приклади очевидно помилкових меж (рис. 3.3).

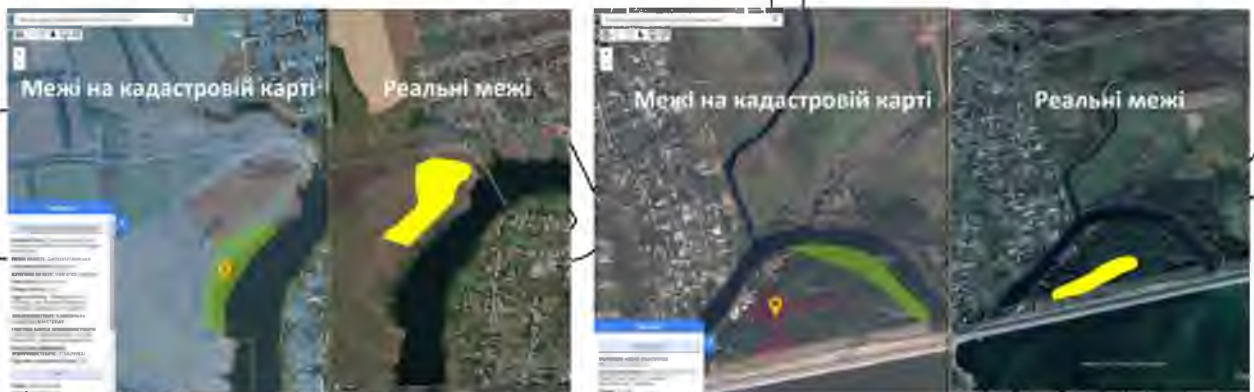

Рис. 3.3. Помилки в межах природно-заповідного фонду

Це означає, що, наприклад, для первинного виявлення порушень (земельних ділянок, наданих у приватну власність або розораних в межах ПЗФ) ці контури можна використовувати, але для підготовки відповідних скарг вже доведеться запитати копії відповідних карт у департаменті екології певної обласної державної адміністрації.

Отже, даний шар має інформаційний характер, мають бути уточнені межі природно-заповідного фонду, редактуваний шар "Природно-заповідний фонд" кадастрової карти і інформація повинна постійно оновлюватися.

3.2. Пріоритети формування екологічних відносин в Україні в контексті виконання умов членства у Європейському Співтоваристві

Незважаючи на зусилля, які робляться для впровадження належного екологічного управління в Україні питання формування екологічних відносин потребує особливої уваги уряду в контексті інтеграції екологічних питань, залучення усіх заінтересованих сторін до процесу розробки та реалізації екологічної політики, створення дієвих екологічних інституцій.

За оцінкою Європейської Комісії, Україна перебуває на ранній стадії євроінтеграції у сфері охорони довкілля та адаптації до змін клімату. По суті,

Україна отримала одиницю по п'ятибальній системі оцінювання від Єврокомісії, яка наголосила на необхідності впровадження вимог Оселищної директиви ЄС та створення належної системи управління природоохоронними територіями. Залишаються не виконаними вимоги

Угоди з ЄС щодо імплементації Пташиної директиви, Бернської конвенції тощо.

Перед системою державного управління природно-заповідним фондом постають такі виклики, як:

необхідність координувати діяльність значної кількості установ природно-заповідного фонду та відсутність чіткої структури управління природно-заповідним фондом,

потреба організувати ефективну роботу служби державної охорони у складі установ природно-заповідного фонду,

забезпечити виконання євроінтеграційних зобов'язань у сфері охорони природи,

реалізувати політику щодо збереження біологічного та ландшафтного різноманіття і моніторингу його стану,

впровадити у дану сферу принципи ефективного врядування та міжнародні стандарти охорони природи, досягнути запланованого показника «заповідності» на загальнодержавному рівні,

здійснювати стратегічне планування щодо розвитку заповідників та національних природних парків, організувати ведення кадастру природно-заповідного фонду та його інтеграцію з Державним земельним кадастром, роботу з екологічної освіти та екологічно невиснажливого туризму в установах природно-заповідного фонду,

забезпечити ефективне використання установами природно-заповідного фонду державного майна та бюджетних коштів,

залучати фінансування на їх функціонування та розвиток, посилювати участь інших заінтересованих сторін в управлінні природоохоронними територіями, здійснювати державне управління спеціальним використанням природних ресурсів на території природно-заповідного фонду.

Основними завданнями центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері природно-заповідного фонду та природоохоронних територій мають бути: управління охороною і використанням територій та об'єктів природно-заповідного фонду, службою державної природи;

підготовка і подання пропозицій щодо створення, оголошення нових територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також зміни меж, категорії та скасування статусу існуючих територій та об'єктів природно-заповідного фонду;

погодження зміни меж, категорії та скасування статусу територій та об'єктів природно-заповідного фонду; розгляд клопотань про необхідність створення чи оголошення територій та об'єктів природно-заповідного фонду;

забезпечення розробки проєктів створення природних заповідників, біосферних заповідників, національних природних парків, заказників, пам'яток природи, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення;

затвердження проєктів організації території природних та біосферних заповідників, національних природних парків, проєкти утримання та реконструкції парків-пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення;

призначання керівників установ, що належать до сфери його управління.
ведення державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

З метою забезпечення реалізації державної політики щодо організації, охорони та ефективного використання природно-заповідного фонду України, виконання євроінтеграційних зобов'язань України перед Європейським Союзом необхідно внести зміни до законодавства України, оскільки чинна система державного управління природно-заповідним фондом та іншими територіями природоохоронного призначення характеризується слабкими

інституційними механізмами, низькою кадровою, матеріально-технічною та фінансовою спроможністю. Зокрема, заборонити вилучення, передачу у власність та надання у користування земельних ділянок, стосовно яких прийнято рішення про створення (розширення) чи оголошення територій та

об'єктів природно-заповідного фонду та передачі у постійне користування установ природно-заповідного фонду. Природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки загальнодержавного значення, а також регіональні ландшафтні парки мають бути визнані юридичними особами.

Необхідно встановити, що значна за площею і цілісна територія, яка створюється в рамках програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» з метою демонстрації збалансованих відносин між людиною та біосферою через

поєднання збереження найбільш типових природних комплексів біосфери та історико-культурних об'єктів зі сталим природокористуванням, включає природоохоронні ділянки та ділянки традиційного природокористування в даному регіоні є біосферним резерватом. Основні критерії визначення

біосферних резерватів:

біосферні резервати є цілісними територіями і включають три функціональні зони: природні ядра, буферна зона навколо них і транзитна зона, до складу якої входять населені пункти та території господарського

використання;

на територіях біосферних резерватів реалізуються три основні функції: функція збереження природної та історико-культурної спадщини, функція забезпечення сталого соціально-економічного розвитку та функція розвитку матеріально-технічної бази для демонстрації проектів, здійснення еколого-освітніх заходів, досліджень і моніторингу місцевих, регіональних, національних і глобальних питань збереження та сталого розвитку.

Крім того, у разі створення (розширення) чи оголошення територій та об'єктів природно-заповідного фонду в проекті мають міститися такі основні розділи:

наукове обґрунтування необхідності створення (розширення) чи оголошення території або об'єкта природно-заповідного фонду з переліком обмежень щодо використання земель та земельних ділянок;

матеріали погодження створення (розширення) чи оголошення території або об'єкта природно-заповідного фонду власниками та первинними користувачами природних ресурсів у межах територій, рекомендованих для заповідання, іншими організаціями, визначеними законодавством;

картографічні матеріали з каталогом координат поворотних точок меж території або об'єкта природно-заповідного фонду, що створюється або оголошується з прив'язкою до державної геодезичної мережі.

Єдина актуальна достовірна інформація про території та об'єкти природно-заповідного фонду міститься у Державному кадастрі територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Витяги з Державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду мають видаватися заявникам на платній основі. Для адміністрацій об'єктів природно-заповідного фонду такі витяги є безкоштовними. Розмір плати має встановлюватися центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Витяги з Державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду має отримувати заявник під час здійснення оцінки впливу на довкілля, розроблення проектів землеустрою та інших випадках.

Висновки до розділу 3.

В Україні питання формування екологічних відносин потребує особливої уваги уряду в контексті інтеграції екологічних питань, залучення усіх заінтересованих сторін до процесу розробки та реалізації екологічної політики, створення дієвих екологічних інституцій.

З метою забезпечення реалізації державної політики щодо організації, охорони та ефективного використання природно-заповідного фонду України, виконання євроінтеграційних зобов'язань України перед Європейським Союзом необхідно внести зміни до законодавства України, оскільки чинна система державного управління природно-заповідним фондом та іншими територіями природоохоронного призначення характеризується слабкими інституційними механізмами, низькою кадровою, матеріально-технічною та фінансовою спроможністю. Зокрема, заборонити вилучення, передачу у власність та надання у користування земельних ділянок, стосовно яких прийнято рішення про створення (розширення) чи оголошення територій та об'єктів природно-заповідного фонду та передачі у постійне користування установ природно-заповідного фонду. Природні заповідники, біосферні

заповідники, національні природні парки, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки загальнодержавного значення, а також регіональні ландшафтні парки мають бути визнані юридичними особами.

Необхідно встановити, що значна за площею і цілісна територія, яка створюється в рамках програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» з метою демонстрації збалансованих відносин між людиною та біосферою через поєднання збереження найбільш типових природних комплексів біосфери та історико-культурних об'єктів зі сталим природокористуванням, включає природоохоронні ділянки та ділянки традиційного природокористування в даному регіоні і є біосферним резерватом.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

ВИСНОВКИ

Поліпшення природних умов, безперечно, є основою для планування розвитку народного господарства для поліпшення здоров'я і умов проживання населення України. Воно є основою сталого розвитку як окремих регіонів, так і країни в цілому. Збалансованість і природного середовища, в свою чергу, є умовою невиснажливого раціонального природокористування на значній частині території України. Створюються умови для подальшого розвитку рекреаційних територій, що сприятиме оздоровленню населення, розв'язанню демографічних ситуацій, підвищенню індексу людського життя в цілому. Нарешті, формування природоохоронного землекористування України є вагомим політичним актом, спрямованим на забезпечення дійсних основних прав людини, насамперед, права кожного громадянина на сприятливе для життя довкілля.

У магістерській роботі досліджено теоретичні та методологічні основи землекористування для збереження природи, і також визначено, що необхідність збільшення заходів щодо розширення природоохоронних територій з дотриманням правил, до їх раціонального використання. Хоча територія природно-заповідного фонду України зростає в останні роки, однак все ще не відповідає стандартам Європейського Союзу.

Європейською мережею екологічно важливих природоохоронних територій, сформованою на засадах Міжнародної стратегії сталого розвитку, що проголошена Декларацією міжнародної конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку є Natura 2000. Natura 2000 є гарантією довготривалого збереження найбільш цінних та зникаючих європейських видів та типів оселищ (біотопів природних середовищ існування).

Важливо визнати, що хоча ЄС може встановлювати широкую політику чи рамки в цих сферах, деталі земельних відносин, прав власності, землеволодіння, зонування та оподаткування землі залишаються в основному в юрисдикції держав-членів. Роль ЄС полягає у встановленні стандартів,

наданні вказівок або розподілі фінансування, а країни-члени визначають конкретне впровадження.

Головні завдання, які стояли під час дослідження проблеми були:

- дослідження екологічних засад формування землекористування територій природно-заповідного фонду в складі екологічної мережі України;

- визначення методичних підходів до еколого-економічної оцінки цінності землекористування територій природно-заповідного фонду України;

- визначення напрямів удосконалення природоохоронного землекористування в Україні в контексті виконання умов членства у Європейському Співтоваристві.

Згідно цих завдань слід розробити напрями удосконалення природоохоронного землекористування в Україні в контексті виконання умов членства у Європейському Співтоваристві. Тому в магістерській роботі розглянуто та описано проблеми пов'язні з вирішенням цих завдань.

Під формуванням природоохоронного землекористування можна розуміти складний і тривалий процес організаційно-господарських, еколого-економічних, інженерно-технічних і правових змін складу земельних угідь та функціонального використання земель, які впливають на співвідношення територіальних умов здійснення землекористування, зокрема, збільшення площі екологостабілізуючих угідь, формування культурних ландшафтів та територій і об'єктів природно-заповідного фонду, зміну режиму землекористування та інтенсивності використання земельних угідь.

Система державного управління природно-заповідним фондом повинна мати ряд змін:

- координувати діяльність значної кількості установ природно-заповідного фонду та відсутність чіткої структури управління природно-заповідним фондом,

- організувати ефективну роботу служби державної охорони у складі установ природно-заповідного фонду,

- забезпечити виконання євроінтеграційних зобов'язань у сфері охорони природи,
 - реалізувати політику щодо збереження біологічного та ландшафтного різноманіття і моніторингу його стану,

- впровадити у дану сферу принципи ефективного врядування та міжнародні стандарти охорони природи,
 - досягнути запланованого показника «заповідності» на загальнодержавному рівні,

- здійснювати стратегічне планування щодо розвитку заповідників та національних природних парків,
 - організувати ведення кадастру природно-заповідного фонду та його інтеграцію з Державним земельним кадастром, роботу з екологічної освіти та екологічно невиснажливого туризму в установах природно-заповідного фонду,

- забезпечити ефективне використання установами природно-заповідного фонду державного майна та бюджетних коштів,

- залучати фінансування на їх функціонування та розвиток, посилювати участь інших заінтересованих сторін в управлінні природоохоронними територіями,

- здійснювати державне управління спеціальним використанням природних ресурсів на території природно-заповідного фонду.

Отже, Україна як європейська держава, на вимогу рекомендацій Всесвітової Стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття сприяє подальшим змінам на законодавчому рівні та у практичній діяльності питанням формування Всесвітової екологічної мережі, як єдиної просторової системи території країн Європи з природним або частково зміненим станом ландшафту. Наша держава має перейняти та активно застосовує досвід країн Європи на засадах формування та розвитку власної екомережі та земель природно-заповідного фонду, які підлягають особливій охороні, утворюють єдину територіальну систему і включають

курортні та лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, пожезахисні та інші типи територій та об'єктів.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП ^{ДОДАТКИ} України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

NATURA 2000 - EUROPEAN UNION
 Yellow: Birds Directive sites (SPA)
 Blue: Habitats Directive sites (Natura 2000)
 Green: Sites - or parts of sites - belonging to both Directives

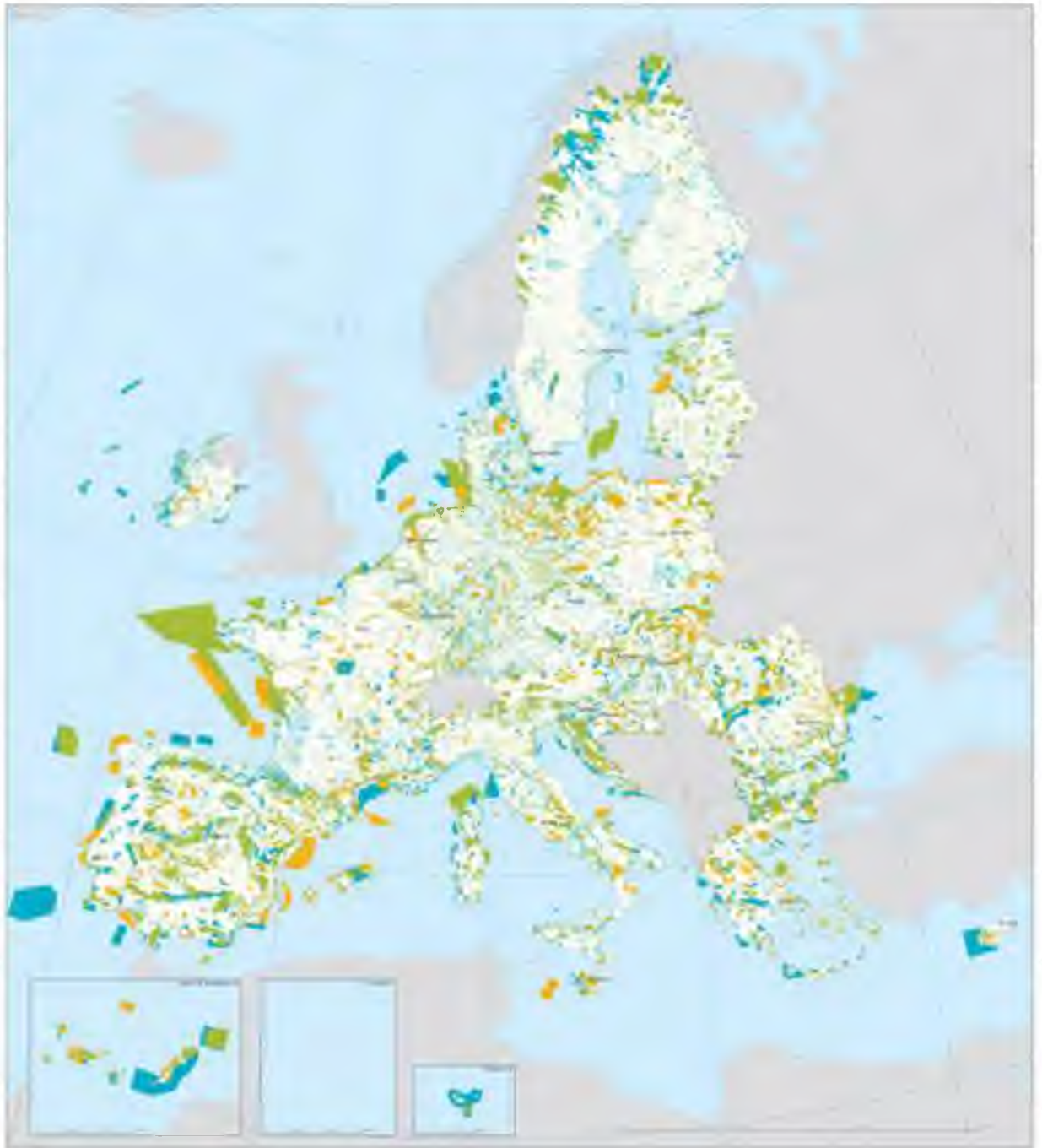
European Environment Agency

© European Environment Agency, 2007. All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the European Environment Agency.

Natura 2000 Директивни щодо Втахів

NATURA 2000 - EUROPEAN UNION
 ● Bird Directive sites (SPA)
 ● Habitat Directive sites (pNCS, SCI, SAC)
 ● Sites - or parts of sites - belonging to both Directives

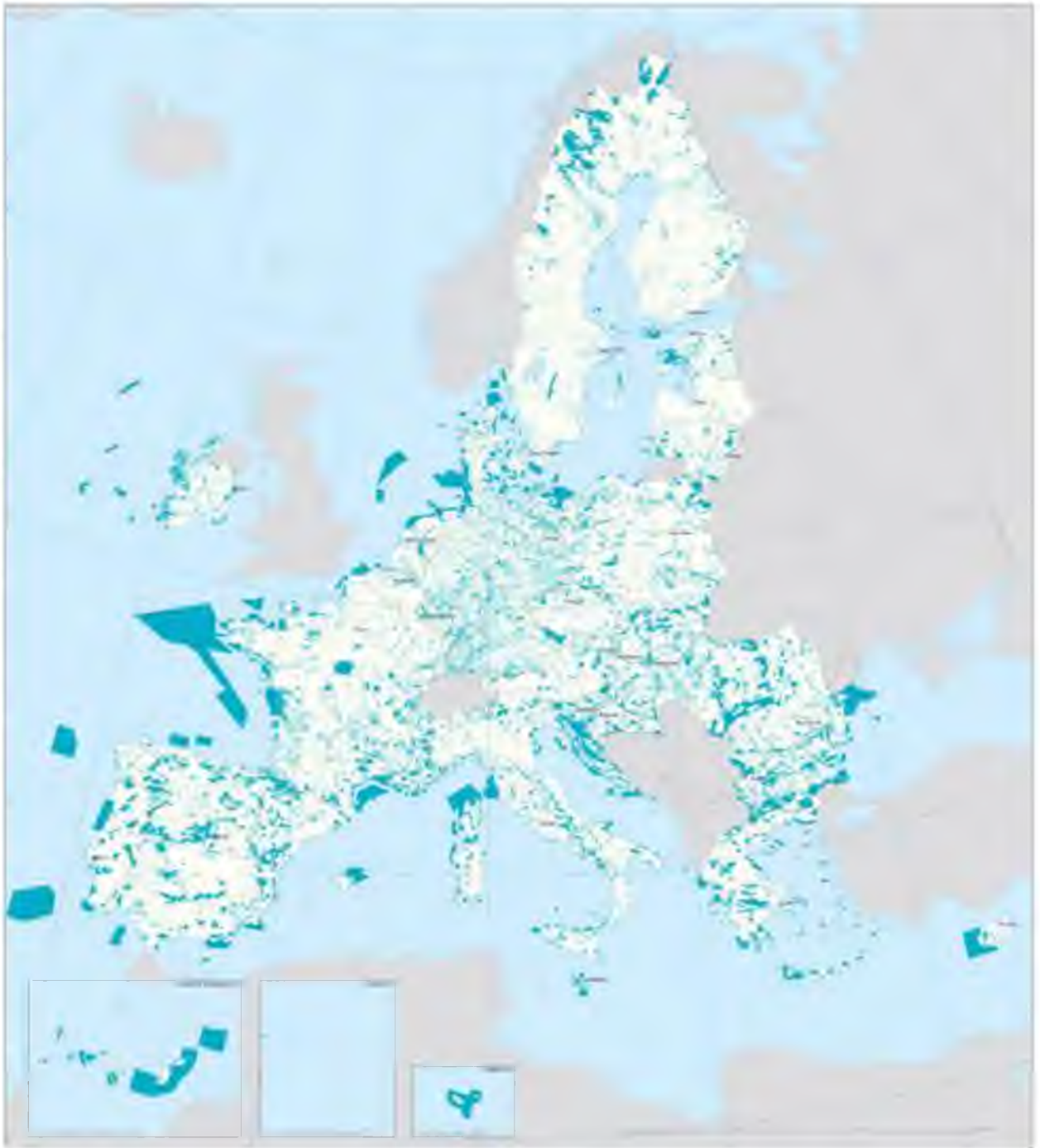
European Environment Agency

© 2000 European Environment Agency
 This map is a reproduction of the map published by the European Environment Agency in 2000.
 The map is available in English, French, German, Italian, Spanish and Dutch.
 The map is available in PDF format on the EEA website: <http://www.eea.europa.eu>

Натпа 2000: Директиви про середовище існування

Н
Н
Н
Н
Н
Н
Н

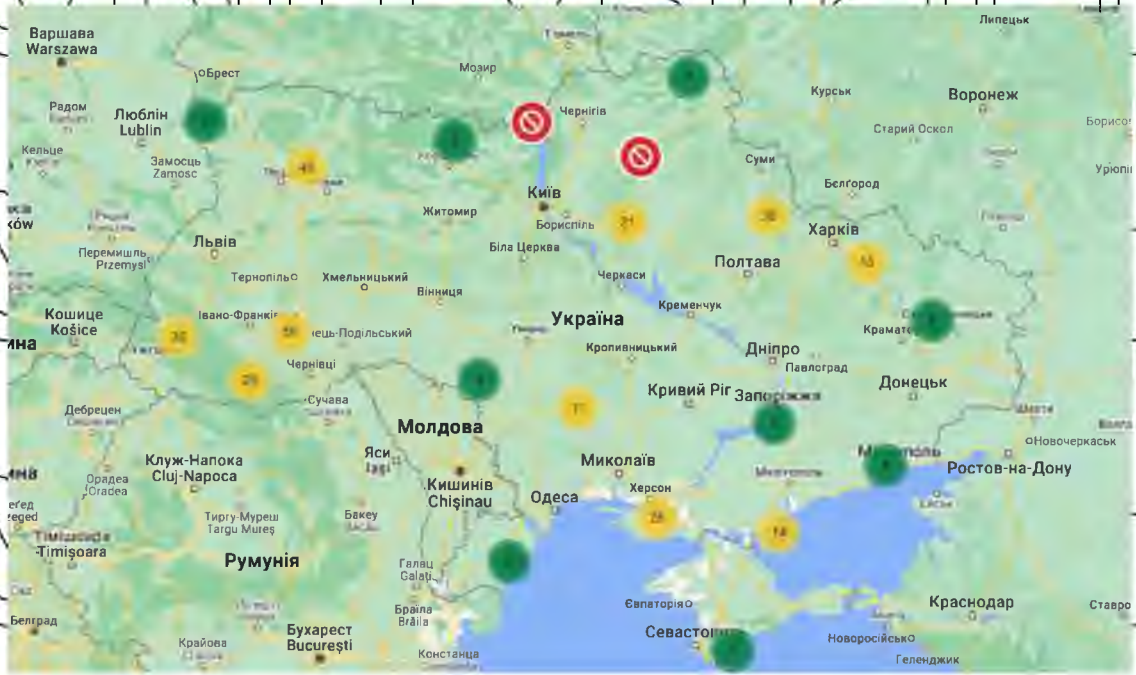
NATURA 2000 - EUROPEAN UNION
 ■ Natura 2000 sites (pNCS, NCS, SAC)

European Environment Agency

© European Environment Agency, 2004
 This map is based on data provided by the Member States of the European Union.
 The European Environment Agency is not responsible for any errors or omissions in this map.

Об'єкти природно-заповідного фонду України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України